

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Új folyam 114. szám

2017. 2. szám

tartalom

igehirdetés

Joób Olivér: Mire indít a Lélek? / 1

tanulmányok

Tubán József: Jubileum és kairoosz / 5

Isó Gergely: Az egyház újjászervezése / 22

könyvismertetés

Kotsis Domokos: A te igéd igazság / 37

keresztyén igazság Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 114. szám – 2017. 2. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya

A szerkesztőbizottság tagjai: Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla,
Kovács László, Tubán József

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel és Venásch Eszter

Tördelőszerkesztő: Bucsy Balázs

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szatmáry Attila
HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Mire indít a Lélek?

⁵Akit a saját természete határoz meg, annak élete arra irányul, amit a saját természete akar. Akit Isten Lelke határoz meg, az arra irányul, amit a Lélek akar. ⁶Amit a Lélek akar, az életet és békeséget teremt, de amit az emberi természet akar, annak a vége halál. ⁷Mert az ember saját akarata Isten akaratával ellenségesen szemben áll. Nem veti magát alá Isten törvényének és arra nem is képes. ⁸Ezért Isten annak, akin a saját természete uralkodik, nem tud örülni. ⁹Ti azonban nem vagytok a saját természetetek uralma alatt, hanem a Lélek uralma alatt, mivel, ahogy feltételezem, Isten Lelke lakik bennetek. Mert ha valakiben ez a Lélek, Krisztus Lelke, nincs meg, az nem Krisztusé. [...] ¹⁴Mindazok, akiket Isten Lelke vezet, az ő fiai és leányai. (Róm 8,5–9.14)¹

Keresztyén Gyülekezet, Testvérek az Úr Jézus Krisztusban!

Pünkösd karácsony és húsvét mellett az egyházi év harmadik nagy ünnepe, amelyen Isten embermentő nagy tetteire emlékezünk. Karácsony azt hirdeti, hogy Isten Jézus Krisztus által eljött ebbe a világba, a menny és a föld közel került egymáshoz. Isten *velünk* van! Nagypéntek és húsvét üzenete az, hogy Isten Jézus Krisztus által megváltott a bűntől, a haláltól, és kaput nyitott a vele való új közösségre, az örök életre. Isten *értünk* áldozta magát! Pünkösdkor Isten Jézus Krisztus által elküldte a Szentlelket, hogy megmentő munkáját az emberi szívben juttassa célhoz. A Lélek által Isten *bennünk* munkálkodik!

Ez a három ünnep olyan, mint három lépés, amellyel Isten közeledik hozzánk, elér és meghódít minket. Olyan, mint egy íj megfeszítése, a nyílvevő kilövése és célba találása. Mind a két kép mutatja, hogy az első két lépés a harmadik mozzanattal ér célhoz. Erre utalt Luther Márton is, amikor ezt írta: „Ha Jézus ezerszer is megszületett Betlehemben, nem segít rajtam, ha nem születik meg a szívemben.” Ugyanígy mondhatjuk azt is, hogy ha Jézus ezerszer meghalt és feltámadt, nem segít rajtam, ha vele együtt meg nem halok, és fel nem támadok. Isten azonban gondoskodott arról, hogy megmentő cselekedete minket szíven találjon, felé fordítson, és megújítson. Ezért küldte el a Szentlelket, hogy ezt a munkát titokzatos módon végezze el bennünk. Ezért ünnepeljük pünkösdöt, hogy csodáljuk, háláljuk és kérjük a Lélek megújító munkáját saját életünkben, gyülekezetünkben, egyházunkban és szerte a világon.

A Lélek által Isten *bennünk* munkálkodik!

A Szentlélek bennünk való munkálkodásával kapcsolatban alapigénkben Pál apostol az emberi szív kétféle irányultságát állítja szembe egymással. Az egyiket test szerintinek, a másikat

1 Az alapigét az új genfi fordítás alapján közöljük magyarul: Symank, Andreas (szerk.): *Neue Genfer Übersetzung (NGÜ)*. Neues Testament. Genf, 2009, Genfer Bibelgesellschaft.

Lélek szerintinek nevezi. Az elsőről kimondja, hogy az ellenségeskedés Istennel, és a vége halál. A másik viszont Istennek tetsző, és életet és békességet jelent.

A test szerinti élet, ahogy a Bibliában másutt is, az ember Istentől elszakadt, romlott természetével meghatározott életfolytatását jelent. Ilyen állapotban az ember Istennel szemben érzéketlen, közömbös, sőt ellenséges. A test szerinti élet megjelölés tehát félelmeink, önzésünk és szenvedélyeink által irányított gondolatainkat, érzéseinket, akaratunkat és tetteinket foglalja össze. Az ilyen életfolytatásnak a rugója az ember kényszerű önféltése, önbiztosítása, önérvényesítése. Ez azután a pénz, a hatalom, az élvezetek hajszolásában és minden más szenvedélyben jut kifejezésre. Ezeknek olyan hajtóereje van, amellyel szemben magunkban erőtlenség vagyunk, kényszerpályák, amelyekről nem tudunk letérni. Pál apostol maga is érezte ezt a negatív hajtóerőt, és így kiáltott fel: „Én nyomorult ember! Ki szabadít meg ebből a halálra ítélt testből?” (Róm 7,24)

Ezen a háttéren értjük meg igazán, miért van szükség a Lélek ajándékára, aki Isten szabaddítását szívünkben célba juttatja, és életünkben döntő változást idéz elő. Egy régi történet jól érzékelteti ezt a változást.

A vitorlás hajók idején történt. Fülledt meleg, szélcsend volt az Elba torkolatához közel, amikor egy kétárbocos hajót vitorla nélkül a folyó csöndes árama vitt a tenger felé. A barométer

a kormányosfülkében hirtelen süllyedni kezdett, és amikor Cuxhaven feltűnt, észrevette a kapitány, hogy a világítótorony viharjelzést ad le. Vontatóhajónak nyoma sem volt. Hogy lehet megállítani a hajót? Mind a három matróz a hajóhoz kötött csónakba szállt, és ereje meg-

Pál apostol az emberi szív kétféle irányultságát állítja szembe egymással.

feszítésével evezett az árral szemben. Hiába! Negyedóra múlva a matrózok izmos karja megmerevedett a fáradságtól, amikor a kapitány azt kiáltotta, hogy a hajót már nem hajtja az ár. Sőt, hamarosan egy bóján lehetett látni, hogy fölfelé halad a folyón. Csoda történt? Szembe megy az árral? Nem, kint, az Északi-tengeren az apályt felváltotta a dagály és a beáramló tengervíz megváltoztatta az Elba folyásának irányát.

Hasonló dolog történik velünk, amikor a kérlelhetetlenül veszélybe sodró erővel szemben a Lélek váratlanul, titokzatosan, de elemi erővel megragad, és megfordítja életünk útirányát. Sokszor használt, elkoptatott, de találó bibliai szóval élve megtérít, visszafordít. Ez az irányváltás egyesek életében bizonyos eseményhez és időponthoz köthető, és megrázó módon megy végbe, másoknál viszont hosszabb idő alatt folyamatosan jön létre. A lényeg azonban az, hogy a Lélek nemcsak elfordít a hiábavaló törekvésektől, céloktól, hanem odafordít az új cél, az élet új értelme felé. Ez pedig Krisztus. A Lélek első számú feladata, hogy Krisztusra mutasson, hogy hozzá vezessen.

A Lélek élénk tárja Isten mentő szeretetét Jézus Krisztusban, rámutat Krisztus kereszthalálának büntőlő, feltámadásának életújító erejére, és bizalmat ébreszt bennünk, hogy forduljunk hozzá, és kapaszkodjunk bele. Más szóval: a Lélek hitet ébreszt Jézus Krisztusban. Luther

Márton az apostoli hitvallás harmadik részéhez fűzött magyarázatában a Léleknek ezt a munkáját hangsúlyozza: „Hiszem, hogy saját eszemmel és erőmmel nem tudnék Jézus Krisztusban, az én Uramban hinni, sem Őhozzá eljutni, hanem a Szentlélek hívott el engem az evangélium által, Ő világosított meg ajándékaival, Ő szentelt meg és tartott meg az igaz hitben”.²

Ahogy Luther kijelenti, a Lélek az evangélium által, a Jézus Krisztusról szóló igehirdetés által ébreszti bennünk a hitet. Az olvasott vagy hallgatott igét a Lélek élővé és hatóvá teszi, és szívünket megérinti általa. A reformáció kezdetét jelentette, amikor ötszáz évvel ezelőtt Luther kiszögezte a 95 tételt. Az első tétel így hangzik: „Amikor Urunk és Mesterünk azt mondta: »Térjetekek meg!« – azt akarta, hogy a hívek egész élete bűnbánatra térés legyen [Mt 4,17].”³ Ez azért fontos, mert ameddig itt élünk, a gonosz a test szerinti életre kísért, és nekünk fel kell vennünk ellene a harcot. Mindig újra szükségünk van arra, hogy a Lélek Krisztushoz vezessen, és hitünkben erősítsen, megtartsa. Egy szép énekünk ezt így fejezi ki:

„Ha elhamvad hitem mécsvilága,
Szentlelkedet, Uram, fuvalld rája!
Lobogjon újra,
Hogy e hideg szívet lángra gyújtsa.” (383,6)

A Lélek tehát az ige által táplálja, erősíti bennünk a hitet. Szüntelenül Krisztushoz irányít, rá mutat, hogy benne egyre jobban bízunk, rá egyre jobban építsünk, tőle egyre többet kaphasunk, és hozzá egyre jobban ragaszkodjunk.

Többször olvassuk az apostoli levelekben azt a felszólítást, hogy Krisztust, mint egy ruhát, öltözzük fel. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a Krisztus által számunkra megszerzett, Isten előtt érvényes igazságot vegyük igénybe, takarózzunk be vele, ahogy a tékozló fiúra az apja a legszebb ruhát adta. Így mondhatjuk mi is Pál apostollal együtt, hogy Krisztusban vagyunk. „[... A]zt az életet pedig, amelyet most testben élek,” – írja az apostol – „az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem, és önmagát adta értem” (Gal 2,20), vagy ahogy ismert vallomása hangzik: „Mert nekem az élet Krisztus” (Fil 1,21).

Hogy mi Krisztushoz ilyen közel juthatunk, és vele ilyen szoros közösségben élhetünk, az többet is jelent, mint hogy nála bűnbocsánatot, békességet, üdvösséget lelünk. A Krisztushoz való kötődés olyan, mint ahogy a fa gyökerével a földbe kapaszkodik, és táplálékot vesz fel, hogy gyümölcsöt teremjen. A gyökér rejtett, de életfontosságú. A gyümölcs viszont a látható

Veszélybe sodró erővel szemben a Lélek váratlanul, titokzatosan, de elemi erővel megragad

2 Pröhle K. ford. Luther Márton: A kis káté. In *Luther Márton négy hitvallása. A keresztyén ember szabadságáról, A kis káté, A nagy káté, A keresztyén hit főtételei*. Budapest, 1983, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 88.

3 Zsigmond Á. ford. Luther Márton: A 95 tétel. In *Luther Márton 95 tétele és utolsó prédikációja. 1517, 1546*. Budapest, 1996, Evangélikus Országos Múzeum – Huszár Gál Papír- és Könyvesbolt, 1.

eredmény. Krisztus felöltése azt is jelenti, hogy Krisztus lelkületét, indulatát átvehetjük, és azt mint jó gyümölcsöt továbbadhatjuk az embereknek. Ez a Lélek munkájának, ösztönzésének másik vonala. Így lesz teljes a Krisztussal való közösségünk. Így nemcsak azt mondhatjuk, hogy Krisztusban vagyunk, hanem azt is, hogy Krisztus bennünk van, és általunk munkálkodik, szeret, szolgál, megment.

A Krisztusban hívőket a Lélek nemcsak ösztönzi a gyümölcsstermésre, hanem arra képessé is teszi őket. A galatákhoz írott levélben a Lélek gyümölcsaiként kilenc dolgot sorol fel az apostol: „[...] szeretet, öröm, békesség, türelem, szívesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás.” (5,22–23) Ezeknek a gyümölcsöknek a Lélek hatására végtelen sok változata jelenhet meg az életünkben.

A test szerinti és a Lélek szerinti élet különbségéről hallottunk. Megtudtuk, hogy a Lélek Krisztusban való hitre vezet, és krisztusi szeretetre ösztönöz. Ez egyesek számára boldog tapasztalat, másoknak csupán szép elmélet mindaddig, amíg valóságát maguk is át nem élik. Ha átéljük, és Istent tetten érjük a szívünkben, ahogy József Attila *Isten* című versében írta, akkor olyan csodálat tölt el, mint a vitorlás hajó kapitányát, amikor visszafelé indult a hajó.

Ilyen csodálat töltötte el a melanéziai püspök egyik neveltjét, Taroniarát, aki egyik este beállított hozzá és azt mondta: „»Püspök, mitől van az, hogy most olyan dolgokat gondolok,

amelyeket azelőtt sosem gondoltam? Egész más érzéseim vannak, mint azelőtt. Szeretek és kívánok olyan dolgokat, amelyekkel korábban nem törődtem, és nem törődöm azokkal, melyeket korábban szerettem, és amelyekért éltem. Mitől van ez?« »Mit gondolsz, mitől?« – kérdezett vissza a püspök. »Azt

A Lélek *nemcsak ösztönzi a gyümölcsstermésre, hanem arra képessé is teszi őket*

gondolom,« – mondta a tanítvány – »azt gondolom – de ez olyan nagy dolog –, Isten Lelke van a szívemben.«»

Isten Szentlelkét mindenkinek adni akarja. Lukács evangéliumában (11,13) Jézus arra biztat, hogy kérjünk a mennyei Atyától Szentlelket. Ugyanakkor keressük az alkalmakat, ahol az ige hangzik, és a Lélek szele fúj!

„Isten élő Lelke, jöjj!” (EÉ 244) Ámen.

Jubileum és kairosz. Mit tartunk a reformáció legmaradandóbb üzeneteinek ma?¹

1. Előzetes szempontok

Nyilvánvaló, hogy a lutheri reformáció ikonikus kezdőpontjává tett 1517-es esztendőnek a részben világi eseménnyé szűrített fél évezredes jubileumára való tekintettel megkerülhetetlen a lutheránus keresztyénség körében a talán jóleső élményeket, talán marcangoló önvizsgálatot felvető kérdés, miszerint a XXI. században mit jelent a reformáció, illetve hogy milyen módon vagyunk és maradhatunk a reformáció örökösei.

Mielőtt azonban erre vonatkozóan konkrét kijelentéseket tennénk, határozzunk meg néhány alapvető szempontot, amelyeknek a figyelmen kívül hagyásával könnyen célt téveszthet a vizsgálódásunk!

A reformáció nem a Róma ellenes mozgalmak összességét, hanem a lutheri reformációt jelenti

Elsőként akár hitvallásszerűen és minden lehetséges értetlenséget vagy konfrontációt is vállalva ki kell jelentenünk: amennyiben reformációról beszélünk, az számunkra egyedül és kizárólag a lutheri reformációt jelentheti. Tény, hogy a közbeszédben, más keresztyén felekezetek megszólalásaiban, sőt híveink gondolkodásában is az a torz kép él a reformációról, miszerint annak során számos reformátor, tehát Luther, Zwingli, Kálvin és még nagyon sokan együtt küzdöttek a mai római katolikus felekezettel szintén tévesen azonosított középkori egyház ellenében, és tevékenységük alapvetően annak a lebontására irányult. Így szokás beszélni extrém módon a Krisztus istenségét tagadó – tehát nem keresztyén! – unitárius felekezetről is mint a reformáció örököseiről.

Számunkra egyedül és kizárólag a lutheri reformációt jelentheti.

Ez a kép teljes mértékben hamis, ám az idők során mélyen el lett ültetve még a lutheránus keresztyének gondolkodásában is. Ahogyan egy évtizedekkel ezelőtti, evangélikus lelkész által írt igehirdetés tanúskodik erről, azt állítva, hogy Luther és az általa eretneknek tekintett Zwingli tulajdonképpen fegyvertársak voltak, mi több, kettejük munkássága egyenesen Kálvin életművében érte el a csúcst: „Lutherrel csaknem egyidőben egy másik lángelme, Zwingli gyújtotta

1 A Soproni evangélikus egyházmegye lelkészi munkaközösségi ülésén elhangzott előadás; Sopron, 2017. január 11.

meg a lángot. Majd jelentkezett a harmadik, Kálvin, a bölcs, a rendszerező, aki ezeknek a zseniknek hatalmas megnyilatkozásait, sokszor rapszódikusán jelentkező gondolatait agyának hatalmas logikájával rendszerbe foglalta.”²

Legalább lutheránus lelkészek körében ne legyen azonban kérdés, hogy a korabeli frontvonalak nem a Rómához fűződő viszony, hanem a tiszta tanítás, a krisztocentrikus apostoli tradíció mentén alakultak ki. Luther éppen olyan ellenfelének tekintette a formálódó református irányzatot, mint a római egyházat: egyaránt Krisztus személyét és művét háttérbe szorító tévelygőknek tekintette őket, mégpedig nem is alaptalanul. Ezért ha korrektek akarunk lenni, és

Luther éppen olyan ellenfelének tekintette a formálódó református irányzatot, mint a római egyházat

amennyiben Luther tevékenységét az általa egyébként csak nagyon ritkán használt reformáció szóval kívánjuk körülírni, akkor a római katolikus és a református felekezetet egyaránt az ellenreformáció kifejezéssel kellene jellemeznünk.

Magától értetődik, hogy a valódi reformációnak mi, lutheránusok vagyunk az örökösei. Annál veszedelmesebb, hogy a jubileumra készülve mennyire készségesen hivatkozunk mind gyakrabban valamiféle – valójában nem is létező – közös, protestánsnak nevezett örökségre, vagy legalábbis alázatosan hallgatunk, amikor mások ezt teszik. Mind a lutheránus keresztyének, mind más felekezetek tagjai meg vannak győződve például arról, hogy a „protestáns” reformáció közös öröksége a Szentírás kizárólagosságának vagy a Krisztus-központúságnak az elfogadása, minthogy Luther és társai mellett Zwingli és Kálvin szintén ezeket a jelszavakat hangoztatták. Azt azonban már nem vesszük tudomásul, hogy bár a svájci irányzatok is a Szentírást helyezték a középpontba – egyoldalúan lemondva arról az egyházi hagyományról, amelyre Luther egyébként szüntelenül hivatkozott –, annak értelmezése már téves útra vezette őket. Hiszen hol van a szerepe a keresztnak a kettős predestináció tanításában, amelynek a lényege éppen az, hogy Isten előre meghatározza az üdvözülők körét, és így Krisztus váltságműve csak őket, nem pedig a teljes bűnbe esett emberiséget érinti? Krisztus-központúságról beszélni ebben az esetben csupán felületesen lehet.

Valódi „közös” örökségről tehát semmiképpen sem, legfeljebb közösen átélt történelemről beszélhetünk. Ezt azonban többek között az az 1529-es marburgi vita jelenti, ahol Luther nem volt hajlandó engedni Zwinglinek az úrvacsoráról vallott eretnek felfogása miatt. Vagy a Kálvin által is aláírt megváltoztatott ágostai hitvallás, amelyet Luther és társai nem fogadtak el, és amellyel szemben a mai napig is a meg

nem változtatott szöveg a lutheránus felekezet hitvallási irata. Vajon elegendő alap volna a közösködéshez a XIX. században német nyelvterületen erőszakkal megvalósított – akkoriban

Legfeljebb közösen átélt történelemről beszélhetünk.

nem volt hajlandó engedni Zwinglinek az úrvacsoráról vallott eretnek felfogása miatt. Vagy a Kálvin által is aláírt megváltoztatott ágostai hitvallás, amelyet Luther és társai nem fogadtak el, és amellyel szemben a mai napig is a meg

nem változtatott szöveg a lutheránus felekezet hitvallási irata. Vajon elegendő alap volna a közösködéshez a XIX. században német nyelvterületen erőszakkal megvalósított – akkoriban

2 Szántó Róbert: Jól futottatok. Lelkipásztor 1932. 11–12. szám 344.

bennünket is fenyegető – protestáns unió, netán a szószék- és úrvacsorai közösséget minden teológiai alap nélkül kijelentő 1973-as Leueneri Konkordia? A kérdés maradjon nyitva, ezen a helyen elegendő, viszont annál szükségesebb annak megállapítása, hogy a valódi reformáció a lutheri reformáció volt, amellyel minden más irányzat egyformán szembehelyezkedett.

A reformáció nem kultúrtörténeti, hanem teológiai esemény volt

Amikor a reformáció örökségéről beszélünk, jellemző módon legtöbbször csupán egy fajta szekularizált örökségre szoktunk gondolni.³ Ebben az értelemben a humanizmust, a késő reneszánsz kor kulturális felvirágzását, a polgáriasodás folyamatát és a kapitalista gazdaság-szerkezet megszilárdulását előszeretettel kötik a sajátosan hamisan értelmezett reformációhoz: vagyis nem a lutheri teológiai rendszerhez, hanem a római egyházzal konfrontálódó keresztyén irányzatok protestantizmusnak elkeresztelt összességéhez. Példának okáért még a teológiai képzésünkben is túlnyomó jelentőséget tulajdonítunk XVI. századi lutheránus lelkészeinknek a magyar kultúrtörténetben játszott – egyébként vitathatatlanul a korszakot meghatározó – szerepének, miközben jóval kevesebb figyelmet fordítunk ugyanezen személyeknek a teológiai munkásságára. Mindezt ráadásul úgy tesszük, hogy elfogadjuk a reformációt egy fajta „közös” protestáns jelenségként, és mindezt szembehe-lyezzük a római egyházzal köthető kultúrtörté-
neti eseményekkel, mintha az utóbbiaknak nem volna olyan jelentőségük, mint az előbbieknél.

Holott a XVI–XVII. századi hazai valóság arról árulkodik, hogy a késő reneszánsz és korai barokk korszak kultúrtörténetének egyformán meghatározó eleme volt a lutheránus Dévai Bíró Mátyás, Batizi András vagy Bornemisza Péter, illetve az Újszövetség-fordító Sylvester János mellett a bibliafordító kálvinista Károli Gáspár és római katolikus Káldy György, a lutheránusból unitáriussá lett Heltai Gáspár vagy a reformátusnak született, de római katolikussá vált Pázmány Péter irodalmi munkássága. Ha a kifejezetten lutheránus háttérű örökséget keressük ebben a tekintetben, akkor legfeljebb a mise anyanyelvű ünnepléséhez jutunk el, amelynek azonban elsősorban nem nyelvi és kulturális, hanem teológiai szempontból van jelentősége.

Ennek nyomán fogalmazhatjuk meg második alapvetésünket, amely szerint a reformáció teológiai esemény volt, nem pedig a XVI. század kulturális forradalmának egy eleme. Ha pedig így van, akkor nem kultúrtörténeti folyamatokban és jelenségekben kell keresnünk a máig ható örökségét, hanem a teológiai felismeréseiben és kijelentéseiben. Ez akkor is így van, ha ezzel a világ általában nem tud mit kezdeni, illetve legfeljebb azzal az egyébként teljesen alaptalan, vulgáris állítással próbálja megragadni a reformációt, hogy az a korábbi merev és szigorú dogmatizmus helyett egy szabadabb, emberségesebb, sőt emberibb (!) vallásosságot épített fel.

**Kevesebb figyelmet fordítunk ugyanezen sze-
mélyeknek a teológiai munkásságára.**

³ Nem alaptalan talán az a feltételezés, hogy a jelen előadás címét megfogalmazó kör is valami ilyesmire gondolt, amikor a reformáció örökségét tette feldolgozandó témává.

Számunkra azonban legyen egyértelmű, hogy amikor a lutheri reformáció hatásáról és örökségéről beszélünk, akkor mindenekelőtt annak teológiai felismeréseiről szólnunk, és kevésbé a másodlagos, kultúrtörténeti vagy eszmetörténeti háttérről.

A reformáció nem az embert, hanem Krisztust állította a középpontba

Az előző ponttal összhangban meg kell állapítanunk azt is, hogy bár a XIX. századtól kezdve elterjedt a reformációnak mint az ember szabadságát hirdető humanista mozgalomnak az értelmezése, ennek azonban semmiféle alapja nincs. Szomorú, hogy a jubileum felé haladva ismét felerősödnek az ilyesfajta hangok. Elrettentő példája ennek a torz gondolkodásnak az a 2016.

október 30-i rádiós megnyilvánulás, amelyben Bogárdi Szabó István református (!) püspök egyenesen alárendelte Luthert a vele egyébként homlokegyenest ellenkező tanítást valló Rotterdami

Nem kultúrtörténeti folyamatokban és jelenségekben kell keresnünk a máig ható örökséget

Erasmusnak: „Erasmus tehát ott magaslik a háttérben. Az ő biblia-kiadásai és szöveggyűjteményei nélkül Luther sem tudta volna németre fordítani a Bibliát, mi több, nem következett volna be az egész Európát átformáló, nagy 16. századi nyelvrobbanás sem, amikor a különféle nemzetek fiai a maguk nyelvén akarták mondani a megtérés szavát. Sőt, Erasmus finom, de metsző egyházkritikája nélkül csupán csapongó ötletelés lett volna az újító igyekezet, és az ő mély embersége és szelíd keresztyénsége nélkül meddő tétlenségbe fulladt volna a Krisztus útjának keresése.”⁴

Miközben tény, hogy az utóbb a felvilágosodás emberközpontú ateizmusába, majd ebből a napjainkban is tomboló liberális értéktagadásba forduló humanizmus a reformáció évszázadában vált markáns eszmei irányzattá, ugyanilyen tény, hogy Luther egyáltalán nem tekintette szövetségeseinek a humanistákat, és leginkább magát Erasmust nem. A lutheri reformáció ugyanis nem az embert, hanem Istent állította középpontba, és ennek megfelelően nem az önmagában szabad és önmagáért értékes emberről beszélt, hanem éppenséggel az Isten előtt elveszett és egyedül Krisztus által megszabadított emberről. Köztudott, hogy Luther komoly vitát folytatott Erasmusszal az ember szabad akarataról, kettejük álláspontja pedig valóban összeegyeztethetetlen volt, minthogy a németalföldi humanista tagadta az eredendő bűn mindenre kiterjedő rontását. A kor humanistái számára az egyház tanításának tisztasága egyébként sem volt döntő szempont, minthogy ennél sokkal többre értékelték a békességet, a kompromisszumokat. Luther szemében ez a magatartás elfogadhatatlan volt, ahogyan arról egy 1521-ben Georg Spalatinnak írott levele is tanúskodik, amelyben éppen ezért kritizálja Erasmusnak és a divatosan szintén latin nevet használó Wolfgang Köpfelnek – a zwinglianizmust a lutheri taní-

4 http://reformacio2017.hu/index.php/2016/10/30/bogardi_szabo_istvan_puspok_ur_gondolatai/ (letöltve: 2017. máj. 31.)

tással összefésülni próbáló strassburgi református teológusok egyikének – a hozzáállását: „Egy szemernyit sem adok sem Capito, sem Erasmus véleményére. Ugyanazt teszik, amit mindig is vártam tőlük. Sőt attól is félttem, hogy egyszer valamelyikükkel vitám támad, mert láttam, hogy Erasmus igen messze van a kegyelem megértésétől, hiszen nem a keresztet, hanem a békét állítja minden írása középpontjába. Ezért úgy véli, hogy mindent valamiféle emberi jóindulattal kell tárgyalni és elviselni.”⁵

A humanizmus a kereszt nélküli emberközpontúságot hirdette, míg a lutheri reformáció a keresztben gyökerező Krisztus-közpon-túságot, és e kettő teljes mértékben összeegyeztethetetlen még akkor is, ha egyébként mindkét irányzat jogos kritikát gyakorolt a reneszánsz egyház erkölcsi romlottsága felett. Ez azonban önmagában kevés, pontosabban csak abban az esetben elegendő, ha mindössze az emberi oldalt akarjuk megváltoztatni. A lutheri reformációnak pedig ennél mélyebb szándékai voltak. A közöttük fennálló apró hasonlóságok mellett azonban sokkal erőteljesebbek a lutheri reformáció és a humanizmus közötti alapvető ellentétek, amelyek a krisztocentrikus és az antropocentrikus látásmódot kibékíthetlenné teszik. (Az persze más kérdés, hogy a zwingliánus álláspont az eredendő bűn kérdését illetően sokkal közelebb áll az ember romlottságát tagadó humanizmus-hoz, mint a kereszt teológiáját valló lutheri teológiához!)

A humanizmus és minden, ami abból ered, valójában tehát nem a reformáció öröksége, legfeljebb a reformáció korának egyik szellemi terméke, és ily módon a kettőt nemcsak hogy egybe mosni, de még közös nevezőre hozni sem lehet.

Luther egyáltalán nem tekintette szövetségeseinek a humanistákat, és leginkább magát Erasmust nem.

2. Mit tartunk a reformációról?

A reformáció örökségéről természetesen nem tudunk megfelelően beszélni anélkül, hogy megfelelően értelmeznénk magát a reformációt mint folyamatot.

A fentiekben tisztáztuk, hogy a reformáció egyrészt teológiai történet volt, nem pedig kultúrtörténeti vagy eszmetörténeti jelenség, illetve hogy teológiailag korrekt módon egyedül a lutheránus reformációt nevezhetjük reformációnak, minden más korabeli teológiai irányzatot az ellenreformáció megjelöléssel kellene illetnünk.

Ezek mellé a megállapítások mellé most oda kell helyeznünk egy újabbat: azt, hogy az egyház megreformálása – noha Luther maga ritkán használta ezt a kifejezést – nem a változtatás feltétlen igényét jelentette, vagyis bár gyökeres változást hozott, mégsem nyitott egy gyökértelenül új utat az azt megelőző tizenöt évszázadhoz képest. Ezzel kapcsolatban kétségtelenül nagy zavart tapasztalhatunk akár még a lutheránus kereszttyénségen belül is. Bár már

5 Csepregi Z. ford. Csepregi Zoltán (szerk.): Luther válogatott művei 7. Levelek. Budapest, 2013, Luther Kiadó, 276. 429. sz.

a mostani jubileum előtt is egyfajta vezérelvként volt szokás emlegetni az egyház folyamatos megújulására vonatkozó jelszót (*ecclesia semper reformanda est*), ez azonban nem Luther-tól, hanem a XVII. században élt Jodocus van Lodenstein kálvinista (!) teológustól származik, és ilyen módon kétszeresen sincs kapcsolata a lutheri reformációval.⁶ Ráadásul elterjedt a reformációnak a progresszív, azaz a maradi múlt bilincseit összetörő és valami teljesen újat hozó

A kettőt nemcsak hogy egybemosni, de még közös nevezőre hozni sem lehet.

folyamatként való bemutatása, holott a valóság ennek éppen az ellenkezője: a lutheránus reformáció ízig-vérig konzervatív fordulat volt, legalábbis abban az értelemben, hogy semmilyen új tanítást vagy értelmezést nem hozott, hanem radikálisan visszanyúlt az apostoli tanításhoz mint mindent meghatározó alaphoz.

A lutheri reformáció dokumentumai félreérthetetlenül árulkodnak erről. E helyen talán elegendő az ágostai hitvallás egyértelmű megfogalmazására utalnunk: „Nagyjából ez a foglalatlan tanításunknak, amint megállapítható, semmi sincsen benne, ami a Szentírástól vagy az egyetemes egyháztól [*ab ecclesia catholica*] vagy a római egyháztól eltérne, amennyire ezt az egyházi írókból ismerjük. [. . .] Gyülekezeteink egyetlen hittételben sem térnek el az egyetemes egyháztól [*ab ecclesia catholica*], csupán néhány olyan visszaélést hagytak el, amelyek újak [*qui novi sunt*], és az egyházi törvények szándéka ellenére az elmúlt idők hibájából váltak elfogadottá”.⁷

Az újfajta tévtanítások tehát nem a lutheránus keresztyénséget, hanem a római egyházat jellemezték, és a lutheri reformáció éppen ezek ellen lépett fel a hagyományokhoz való visszatérés igényével. Luther és wittenbergi társai nemcsak hogy magukat nem tekintették újítóknak, de objektív szigorúsággal szemlélve sem voltak azok. A szó eredeti és szigorúan vett teológiai értelmében tehát a lutheri reformáció egy fajta igazi katolikus restauráció volt, amely félresöpörte az előző évszázadoknak a megszokásra és a pápai tekintélyre alapozott elhajlásait, és kompromisszumot nem ismerően visszatért az apostoli hagyományhoz, minthogy azt fogadta el mindenek feletti tekintélynek. Későbbi vagy akár mai liberális, racionalista elemzői előszere-ttel érvelnek azzal, hogy a tekintély lerombolása abszolút elv lett volna a lutheri reformáció számára, csak hogy ez nem igaz. Luthert ugyanis nem a feltétlen tekintélyellenesség és főleg nem az embernek a külső tekintéllyel szembeállítható szabadsága vezérelte, hanem éppenséggel az abszolút tekintélynek való alárendelődés! Ezt az abszolút tekintélyt Luther az igében és az azzal összhangban lévő apostoli tradícióban találta meg, és ezt nyomban mindenek fölé is emelte, így ennek tükrében nem volt kérdés számára, hogy a pápai kúriában és a kor divatos, az addigótól eltérő teológiai irányzataiban – például a svájci hitújításban – egyformán gyökértelen, újfajta teológiát lásson. Ezekkel szemben pedig mint az igazság ismerője kötelességének érezte megvédeni az egyházat. A pápasággal való szembefordulása tehát nem a mindenáron

6 Vö. Ittész János: Örök érvényű felismerés vagy csupán korhoz kötött ismeret? – Valóban a reformáció örökösei vagyunk? *Keresztyén Igazság, Új folyam*, 2015. 2. sz. 3–12.

7 Reuss A. – Bódi E. ford. Ágostai hitvallás. Budapest, 2008, Luther Kiadó, 38–39. /Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 2./

való újítás vágyában, hanem éppenséggel az eredeti – azaz katolikus – egyházi tradíció visszaállításában és megőrzésében gyökerezett. Ilyen módon tulajdonképpen helytelen az imént idézett ágostai hitvallást a lutheránus egyház hitvallási dokumentumának tekinteni abban az értelemben, mintha valamiféle „alapító okiratról” volna szó, hiszen a szó eredeti és teológiaiilag korrekt jelentése szerint ez a hitvallás az egyetemes, vagyis a katolikus – de persze nem a római katolikus! – egyház hitvallása.

Amennyiben a lutheri reformáció teológiai esemény volt, mégpedig konzervatív, az eredeti alaphoz visszanyúló törekvés – ami egyúttal természetesen nagyon is előremutató volt –, akkor nyilvánvaló, hogy a máig ható következményeit, örökségét is ebben a körben kell keresnünk. Végzetes félreértése a lutheri reformációnak, amikor abban a valójában a késő reneszánsz humanizmusban gyökerező demokratikus eszmeiségben jelöljük meg a reformáció örökségét, amelyet éppen a hittől elszakadó modern liberalizmus tett meg abszolút értéknek, de amely nem feltétlenül állja meg a helyét az ige mércéjén, ami viszont valóban a lutheri reformáció abszolútuma.

3. A reformáció öröksége A krisztocentrikus paradigmaváltás

A lutheri reformáció ikonikus kezdőpontjaként a búcsúval kapcsolatos tételek nyilvánosságra hozatalát, vagyis 1517. október 31-ét szoktuk megjelölni, összhangban a szekuláris felfogással. (Ugyanakkor tény, hogy e napnak mint reformációi emléknapnak a megünneplése csak a XVII. század közepétől vált általánossá: korábban inkább június 25-ét, az ágostai hitvallás benyújtásának napját ünnepelték a lutheránusok.) A reformáció azonban a valóságban sokkal korábban kezdődött, és nem egy emblematis eseményhez, hanem ahhoz a krisztocentrikus paradigmaváltáshoz kötődik, amelyről maga Luther így számol be: „Én pedig az igaz és bűnösöket büntető Istent nem szerettem, sőt ellensége voltam neki. Ugyanis bármennyire kifogástalan volt is mindenkor szerzetesi életem, Isten előtt bűnösnek éreztem magam, lelkiismeretem állandóan háborgott és semmiképpen sem tudtam abban bizakodni, hogy őt az én elégtételeim kiengesztelik.

Így én haragudtam Istenre, s ha nem is volt bennem hallgatag káromlás, nagyon erősen zúgolódtam Isten ellen. Ezt mondtam: Hát nem elég, hogy a nyomorult és örökre elkárhozott bűnösöket az eredeti bűn következtében mindenféle baj terheli a tízparancsolatbeli törvény által – nem, ez az Isten az evangéliummal a régi szenvedésre még új szenvedést halmoz és az evangéliumban is az ő félelmetes igazságát és haragját tárja fel! Így toporzékoltam, dühös, felzaklatott lélekkel, és az idézett íráshelyeknél kíméletlenül viaskodtam Pállal; emésztő vágy égetett, vajha megtudhatnám, mit is akar itt Pál apostol. Ez mindaddig tartott, míg végül hosszú napokon és éjszakákon át tépelődvén, Isten kegyelméből az igék belső összefüggésére fordí-

A lutheránus reformáció ízig-vérig konzervatív fordulat volt

tottam figyelmemet. Éspedig: Istennek igazsága jelentetik ki abban [...], miképpen meg van írva: Az igaz ember pedig hitből él. Ekkor Isten igazságát úgy kezdtem értelmezni, mint azt az igazságot, melyben az igaz ember Isten ajándékozása folytán él, mégpedig hitből. Most kezdtem megérteni, hogy ennek az igének: az evangéliumban Isten igazsága jelentetik ki, az az értelme, hogy ti. ez az igazság elfogadott igazság, mellyel minket a kegyelmes Isten igazzá tesz a hit által, amint megíratott: Az igaz ember hitből él. Ekkor úgy éreztem, mintha teljesen újjászülettem volna, s mintha tárt kapukon át magába az Édenkertbe léptem volna be. Erre előttem az egész Szentírás más értelmet nyert.”⁸

1518 tavaszán Luther már kész teológiai rendszerként fogalmazta meg ezt a krisztocentrikus látásmódot, amellyel minden emberi igazságot semmisnek nyilvánított, és egyedül Istennek a kereszten véghezvitt cselekvését állította a középpontba. Erre vonatkozó – a búcsúról szóló vitához képest messze lényegesebb – tételeit Luther az ágostonos rend Heidelbergben tartott teológiai konferenciáján vezette fel és magyarázta, kijelentve, hogy a valódi teológia egyedül a kizárólagosan krisztocentrikus kereszt teológiája, szemben az ember önigazolására építő dicsőség teológiájával. „Isten láthatatlan dolgaival ellentétesek látható és hátrábbi dolgai: ilyen emberi mivolta, erőtlensége, bolondsága, ahogyan 1Kor 1,25 Isten erőtlenségét és bolondságát említi. Mivel ugyanis az emberek visszaéltek az Isten teremtett műveiből származó ismerettel, Isten a szenvedések által kívánta magát megismertetni, hogy így, akik nem tisztelték a teremtett dolgaiban az önmagát Kinyilatkoztatót, azok őt mint a szenvedései alá Elrejtőzöttet tiszteljék, ahogyan 1Kor 1,21 mondja: Mivel a világ bölcsessége segítségével nem ismerte meg Istent isteni bölcsességében, tetszett Istennek, hogy a prédikálás bolondsága által üdvözítse a hívőket. Így már senkinek sem elegendő és nem válik üdvére, ha csak fenségében és dicsőségében ismeri az Istent, ha nem ismeri őt megalázottságában és a kereszt gyalázatában.”⁹

Isten *nem található meg másként, csak az ő szenvedéseiben és keresztjében.*

gében ismeri az Istent, ha nem ismeri őt megalázottságában és a kereszt gyalázatában.”⁹

Az embernek pedig semmilyen szerepe nincs az üdvösségében, mert valamennyi olyan cselekedete, amellyel kö-

zelebb jut az üdvösséghez, valójában nem az ő, hanem a kereszten üdvösséget szerző Krisztus cselekedete: „De – mint mondtuk – Isten nem található meg másként, csak az ő szenvedéseiben és keresztjében. Ezért a kereszt barátai megvallják, hogy jó a kereszt és rosszak az emberi cselekedetek, mert az emberi cselekedetek a kereszt által semmivé válnak, és Ádám, aki cselekedetei révén inkább növekedni akar, keresztre feszítették. Lehetetlen ugyanis, hogy ne fuvalkoddjék föl saját jócselekedetei alapján az, aki még nem üresedett meg és nem semmisült meg szenvedések és gonosz dolgok révén és ezért még nem tudja, hogy ő maga semmi, és a jócselekedetek nem az övéi, hanem Istenéi.”¹⁰

8 Virág Jenő: *Dr. Luther Márton önmagáról*. 3. kiad. Budapest, 1991, Ordass Lajos Baráti Kör, 73–74.

9 Nagybockkai V. ford. Luther Márton: *Heidelbergi disputáció*. Budapest, 1999, Magyarországi Luther Szövetség, 28. /Magyar Luther Füzetek, 8./

10 Nagybockkai V. ford. Luther: *Heidelbergi disputáció*... (8. jz.), 29.

Luther számára ennek tükrében vált egyértelművé, hogy szembe kell szállnia minden olyan tévelygéssel, amely Krisztus helyett a saját igazságában reménykedő emberre alapozza akár a legcsekélyebb szeptét is a megigazulásnak. Ilyen módon hajította el az embernek az Istenről való gondolkodását felértékelő skolasztikát, illetve részben a misztikát is, amennyiben az a magát lelki tisztaságban tartó ember istenélményét emelte a középpontba Istennek az embert megszólító igéje helyett. Így vállalta a konfrontációt kora vallási hatalmasságával, a római kúriával, de ugyanígy az egyre népszerűbbé váló egyéb – ugyancsak emberközpontú – irányzatokkal, a svájciakkal vagy a különböző profetikai mozgalmakkal szemben is.

Mit jelent számunkra ez a sajátos örökség? Nem kevesebbet, mint hogy napjaink egyházának is könnyörtelenül szabad és kell is szakítania minden olyan – akár népszerű, sőt az egyház népe által is elvárt – elhajlással, amely csorbítja a krisztocentrikus apostoli tradíciót, és emberi értékeket állít a helyébe. Gondolhatunk itt az ember elveszettségét nem következetesen hangoztató, egyoldalúan a pozitív, érzésekben megnyilvánuló istenélményre vagy még inkább a közösségi élményre hagyatkozó igehirdetéseinkre, de arra is, amikor a kereszti örömhíret egyfajta szociális evangéliummal próbáljuk helyettesíteni. Ha következetesen lutheránusok volnánk, akkor csakis a bűnről, kárhozatról és elveszettségről, valamint Krisztus büntőlő áldozatának valóságáról prédikálnánk, nem másról.

Az üdvösség megszerzésében az embernek egy szemernyi szerepe sincs

A hit általi megigazulás

A lutheri reformáció egyik sarkalatos tétele a hit által való megigazulás tanítása, hiszen az ímént láthattuk, hogy Luther alapvető krisztocentrikus felismerése is Róm 1,17 kijelentésének helyes értelmezésében gyökerezik. A krisztocentrikus látásmódnak természetes következménye ez a tétel, hiszen egyedül a lutheri teológia mondja ki következetesen, hogy az üdvösség megszerzésében az embernek egy szemernyi szerepe sincs, annak alapja Krisztus váltságshalála, amelyet az a hit tesz a sajátunkká, amelyet az ige és a szentségek által – tehát természetesen a közösségében – a Szentlélek teremt a szívünkben mindenféle emberi előfeltétel nélkül. Az ágostai hitvallás mindezt tömören így fogalmazza meg: „Tanítják továbbá, hogy az emberek nem tudnak megigazulni Isten színe előtt a saját erejükből, érdemeik vagy cselekedeteik alapján, hanem ingyen, Krisztusért, hit által igazulnak meg, ha hiszik, hogy (Isten) kegyelmébe fogadja őket és megbocsátja bűneiket a Krisztusért, aki halálával bűneinkért eleget tett. Ezt a hitet számítja be Isten előtte érvényes igazságul.”¹¹

Van-e jelentősége a XXI. század lutheránus keresztyénsége számára ennek a némelyek szerint ma már idegenül csengő, veretes megállapításnak?

11 Reuss A. – Bódi E. ford. *Ágostai hitvallás...* (6. jz.), 22–23.

Természetesen van, mégpedig mindenekelőtt abban a vonatkozásban, mennyire értelmezzük helyesen a hit fogalmát. Luther és társai ugyanis egyértelműen Istennek azt az ajándékát látták benne, amelyre az ember minden saját akarata és cselekvése nélkül tehet szert, a Szentlélek munkája révén, az ige és a szentségek által. Talán itt is elegendő az ágostai hitvallásra hivatkoznunk: „Azért, hogy erre a hitre eljussunk, rendeltetett az evangélium tanításának és a szentségek kiosztásának szolgálata. Mert az ige és szentségek mint eszközök által kapjuk a Szentlelket, aki hitet támaszt – ahol és amikor Istennek tetszik – azokban, akik hallják az evangéliumot: azt tudniillik, hogy Isten nem érdemeink miatt, hanem a Krisztusért igazítja meg azokat, akik hiszik, hogy Isten őket a Krisztusért kegyelembe fogadja.”¹²

Ehhez képest azonban számtalanszor érezhetünk egyfajta veszedelmes elmozdulást ige-értelmezésünkben és ige hirdetésünkben abban a tekintetben, hogy a hitről mint az Istennek Krisztus keresztjében felkínált kezdeményezésére adott emberi válaszról, voltaképpen tehát saját döntésről beszélünk, amellyel mintegy a magunk aktivitásának hozzáadásával érvényesítjük azt, amit Krisztus a kereszten elvégzett értünk. Ez azonban kifejezetten a kálvini tanításhoz áll közel, miközben természetesen ugyanennyire távol esik a lutheri igeértéstől, amely az üdvösség megszerzéséből teljes mértékben kizárja az emberi tényezőt, egyedül Krisztusnak tulajdonítva a dicsőséget.

Melanchthon egyértelműen fogalmazza meg a hit valódi jelentését az ágostai hitvallás apológiájában: „Könnyű észrevenni ennek a hitnek és a törvényszerinti igazságnak a különbségét. A hit olyan istentisztelet, amely elfogadja az Istentől nyújtott javakat; a törvényszerinti igazság pedig olyan istentisztelet, amely felajánlja Istennek a mi érdemeinket. A hitben Isten olyan

tiszteletet kíván, hogy elfogadjuk tőle mindazt, amit ígér és nyújt. [...] Valahányszor tehát a megigazolást szerző hitről beszélünk, tudnunk kell, hogy a következő három mozzanat szorosan összetartozik: az ígéret, ennek ingyen

Ez a hit önmagában szerzi meg az ember számára az Isten előtti igazságot

való volta és Krisztus érdemei mint váltságdíj és engesztelés. Az ígéretet a hit fogadja el; az ingyenvalóság kirekeszti érdemeinket és azt jelenti, hogy minden jótéteményt irgalmasságból kapunk; Krisztus érdeme a váltságdíj, mivel szükséges, hogy bűneinkért valami meghatározott engesztelés történjék. [...] A hit tehát nem azért tesz igazzá vagy üdvözít, mintha magában érdemszerző cselekedet volna, hanem csupán azért, mert elfogadja a megígért irgalmasságot.”¹³

Az *Egyességi irat* pedig kifejezetten azokat a tévelygéseket ítéli el, amelyek a jelek szerint ma újra felütötték a fejüket a magát a lutheri reformáció örökösének hirdető evangélikus egyházban, mind az ige hirdetésekben, mind pedig a hívek közgondolkodásában: „Hogy a hit azért üdvözít, mert a megújulás, amely az Isten és felebarát iránti szeretetből áll, a hit által kezdődik

12 Reuss A. – Bódi E. ford. *Ágostai hitvallás...* (6. jz.), 23.

13 Wiczián D. ford. Apológia, az ágostai hitvallás védőirata. In. *Konkordia könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai*. 1. köt. Budapest, 1957, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 90–91.

el. Hogy a megigazulásban a hitnek elsőbbsége van, de Isten előtti igazságunkhoz éppúgy hozzátartozik a megújulás és a szeretet is oly módon, hogy ezek ugyan nem igazságunk legfőbb okai, de szeretet és megújulás nélkül Isten előtti igazságunk nem teljes vagy tökéletes.”¹⁴

Ezek tehát azok a tévtanítások, amelyek szemben állnak azzal az apostoli tradícióval, amelyet Luther és társai természetes módon felvállaltak, és amelyet sajátos örökségként ránk hagytak, és amelytől a hitvallásos hűséget figyelembe véve ma sem térhetünk el. A lutheri reformáció igeértelmezése szerint a hit Istennek az az ajándéka, amelynek révén az ember rábízta magát arra a Krisztusra, aki a kereszten az életét adta érte, és ezzel szabadulást szerzett neki. Ez a hit önmagában szerzi meg az ember számára az Isten előtti igazságot, és nem feltételez semmiféle emberi döntést, aktivitást vagy mérhető életváltozást, minthogy ő maga sem emberi produktum, hanem Isten ajándéka: általa tehát nem az ember, hanem maga Isten cselekszik.

A Szentírás krisztocentrikus értelmezése

Minthogy a lutheri reformáció eredendően nem volt több, de nem is volt kevesebb a fentebb már ismertetett krisztocentrikus paradigmaváltásnál, ezért természetes, hogy a Szentírás kijelentéseit sem értelmezhetette másként, mint a Krisztus személyét és váltságművét, illetve annak kizárólagosságát meghirdető kinyilatkoztatásként. Így vált fontos örökségünké az a krisztocentrikus írásmagyarázati elv, amely gyökeresen különbözött a korban megszokott, jobbra allegorikus igeértelmezéstől, és amely az ember számára adott kegyes feladatok vagy az embert igazoló mennyei elkötelezés helyett kizárólag a kereszten irgalmasan cselekvő Istenre helyezte a hangsúlyt. Így lesz a Szentírás Luther számára alapvetően Krisztusról tanúskodó igévé: „Mert nem egyéb az evangélium a Krisztusról, Isten és Dávid fiáról, az igaz Istenről és emberről való prédikációnál, mert ő az, aki halálával és feltámadásával megváltott a bűntől, a haláltól és a pokoltól mindenkit, aki hisz őbenne.”¹⁵

A német Újszövetséghez 1522-ben írt előszavában Luther még azt is megengedi magának, hogy egyfajta rangsort állítson fel a Szentírás könyvei között, természetesen a Krisztusról szóló tanúságtétel alapján: „János evangéliuma és Szent Pál levelei, legfőképpen a rómaiakhoz írt, és Szent Péter első levele e könyvek magja és veleje; ezért illő, hogy ezeket tartsuk legelőbbre, és minden keresztyénnek azt javalljuk, hogy legelőször és leggyakrabban ezeket forgassa, hogy a naponkénti olvasással olyan szükségessé váljanak, akár a mindennapi kenyér. Ezek ugyan Krisztusnak kevés cselekedetét és csodatételét beszélnek el, azonban annál ékebben mutatják neked, mint vesz erőt a Krisztusban való hit a bűn, a halál és a pokol felett, hogy életet, igazságot és üdvösséget adjon, amely, mint hallhattad, az evangéliumok igazi természete.”¹⁶

14 Bohus I. ford. *Egyességi irat*. Budapest, 2015, Luther Kiadó, 54. /Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 5/

15 Szita Sz. ford. Luther Márton: *Előszók az újszövetségi Szentírás könyveihez*. In Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei 5. Bibliafordítás, vigasztalás, imádság*. Budapest, 2011, Luther Kiadó, 288.

16 Szita Sz. ford. Luther: *Előszók...* (14. jz.), 290.

Ugyanekkor jegyzi meg gyakran félreértett véleményét Jakab levelével kapcsolatban is: „Szent Jakab levelét, noha a régiek elvetették, magam sokra becsülöm és igen nagyra tartom, mivel nem emberi tanítást ad, hanem állhatatosan Isten törvényéről beszél. [...]”

Némely helyeken megnevezi ugyan Krisztust, ám semmit nem tanít róla, csupán a közönséges, Istenbe vetett hitről beszél. [...] Nem apostoli tanítás az, amelyik Krisztusról nem ejt szót, még ha Szent Péter vagy Szent Pál tanítaná is. Ellenben mindaz, ami Krisztust hirdeti, apostoli tanítás, még ha Júdás, Annás, Pilátus vagy Heródes szájából származnék is.”¹⁷

Mindez azt jelzi, hogy a lutheri reformáció nem egyszerűen a gyakran hangoztatott *sola Scriptura* elvet vallotta, hanem a Szentírást csakis a Krisztus-központúság minden alternatívát kizáró látásmódján keresztül volt hajlandó értelmezni, és ezzel ugyancsak egyaránt szembehelezkedett a római egyház és a formálódó református teológia igeértelmezésével.

Érdemes volna a mai igehirdetésünk szempontjából is komolyan vennünk ezt a lutheri írás-magyarázati elvet, amely szerint például az Ószövetség történetei vagy kijelentései sem magukban értendők, mint egyfajta általános istenélmény bemutatására alkalmas szövegek, hanem a Krisztusról szóló tanúságtételt fejtik ki. Luther számára az Ószövetség csak az Újszövetség, illetve csak Krisztus személye által volt értelmezhető, ahogyan azt például a Dániel könyvének fordításához írt 1530-as előszavában kifejtette: „Ezért itt is azt látjuk, hogy Dániel minden látomást és álmot, akármilyen szörnyűek is, mindig örömmel fejez be, azaz Krisztus országával és eljövetelével, amely eljövétel mint a legnemesebb végső földolog végett lettek, értelmeztettek és íratnak ezek a látomások és álmok. Aki tehát haszonnal akarja olvasni, annak nem szabad a históriákon és történeteken csüngenie és ezeknél megragadni, hanem szívét kell gazdagítani és vigasztalni a mi Megváltónk, Jézus Krisztus ígéretében és biztos eljövetelében, valamint az e siralomvölgyből és nyomorúságból való boldog és vidám megváltásban (Zsolt 84,7).”¹⁸

További lutheránus sajátosság az ige kétféle értelmezése, illetve törvényként és evangéliumként való megkülönböztetése. Luther egy 1526-os igehirdetésében így szól erről: „A törvény követel tőlünk és megparancsolja, hogy mit kell tennünk, egyedül tetteinkre irányul, s az elváráson alapul; Isten ugyanis így szól a törvényben: »ez tedd, azt meg ne, ezt kívánom tőled.« Az evangélium viszont nem azt hirdeti, mit kell vagy nem kell tennünk, nem vár el tőlünk semmit, hanem megfordítja az egészet, s éppen az ellenkezőjét teszi; nem azt mondja: »ezt tedd, azt meg ne«, hanem csak felszólít, hogy tartsuk oda ölünkét és fogadjuk el ajándékként. Ezt mondja: »lásd, ember, ezt tette Isten érted, Fiát testbe öltöztette, hagyta, hogy éretted kivégezzék, s megmentett bűntől, haláltól, ördögtől és pokoltól, ezt hidd és fogadd el, így lesz örök életed.«”¹⁹

Természetes, hogy ez sem értelmezhető másképpen, csakis a kereszt felől. Hiszen Luther kifejezetten a kereszt tényére alapozva beszél arról, hogy Isten igéje egyszer ellenségünként ostoroz, hogy elvegyen tőlünk mindenféle emberi reménységet, majd az ilyen módon kétségekbe taszított, rettegő embert megismerteti a kereszten szerzett üdvösséggel, amely egyedül

17 Szita Sz. ford. Luther: *Előszók...* (14. jz.), 317.

18 Lőkös P. ford. Luther Márton: *Előszók az ószövetségi Szentírás könyveihez.* In *LVM* 5. (14. jz.), 438.

19 Csepregi Z. ford. Luther Márton: *A keresztenyék és Mózes.* In *LVM* 5. (14. jz.), 335.

Istennek a Krisztusban elvégzett cselekvése nyomán lesz az övé a legcsekélyebb emberi közreműködés nélkül.

A törvény tehát nem azért adatott, hogy eligazítsa a hívő embert, miként kell viselkednie Krisztus tanítványaként az üdvösség reményében; ez ugyanis a cselekedetek alapján való megigazolást valló római egyháznak, a német parasztháború prófétai mozgalmainak, illetve később Kálvinnak a tanítása volt, amellyel Luther, majd a lutheránus teológia határozottan szembehelezkedett. Hiszen a törvény azért hangzik, hogy nyilvánvalóvá tegye: a bűnös ember képtelen megfelelni Isten akaratának, így önmagában elveszett és kárhozatra méltó. Luther szerint: „A törvénynek egyetlen részecskéje sem vezet megigazolásra. Aki a törvényt helyesen megérti, azt kétségbeesésbe viszi, aki helytelenül értelmezi, azt képmutatóvá teszi. A helytelenül értelmezett evangélium elbizakodottá, helyesen értelmezve viszont istenfélővé és boldoggá teszi az embert. Tehát a törvény a parancsolatok áthágása miatt adatott (Gal 3,19), hogy az emberek vágyakozzanak Krisztus után. Csak külsőleg van hatása, mint más polgári törvénynek.”²⁰

Az *Egyességi irat* pedig így beszél erről: „Így minden igazságunkat Krisztusban kell keresnünk, bár az Isten Fiának szenvedéséről és haláláról szóló igehirdetés komoly és megdöbbentő prédikáció és Isten haragjának a megmutatása, ami az embereket végre helyesen vezeti be a törvénybe, miután lehullott a szemükről Mózes leple, hogy végre felismerjék, mily nagy dolgokat követel tőlük Isten a törvényben, amiből semmit sem tudnak teljesíteni.”²¹

A törvénnyel szemben az evangélium azt tanítja, hogy Isten minden előzetes érdem és utólagos bizonyítás nélkül üdvözíti az embert Krisztus kereszthalála révén. Ilyen módon amikor az üdvösségről és a kegyelemről beszélünk, akkor kizárólag Isten cselekvéséről szólhatunk, amelyben az embernek a legkisebb szerep sem jut: „Ennek alapján elvetjük, hamisnak és károsnak tartjuk, amikor azt tanítják, hogy az evangélium valójában bűnbánat vagy büntetés hirdetése, és nem csupán a kegyelemé. Ezáltal újból törvényt csinálnak az evangéliumból, elhomályosítják Krisztus érdemét és a Szentírást, megfosztják a keresztyéneket igazi vigasztól, és ismét ajtót nyitnak a pápaságnak.”²²

A lutheri reformáció igeértelmezése szerint tehát helytelen az az igehirdetés, amely úgy hirdeti akár magát Krisztust és az ő keresztségét is, hogy nem egyszerűen tanúságot tesz az ember elveszettsége és Istennek az azt felszámoló kegyelme mellett, hanem e mellé odahelyezi az ember feladatát is, mintha Isten irgalmas cselekvése csupán valamiféle emberi döntés vagy cselekedet által volna érvényesíthető. Ha komolyan vesszük a reformáció örökségét, akkor egyszer és mindenkorra száműzzük igehirdetésünkéből az ilyesféle törvénykegyességet, és egyedül a megmentő keresztre koncentrálunk.

Amikor az üdvösségről és a kegyelemről beszélünk, akkor kizárólag Isten cselekvéséről szólhatunk

20 Virág J. ford. Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 192. 1167. sz.

21 Bohus I. ford. *Egyességi irat...* (13. jz.), 59–60.

22 Bohus I. ford. *Egyességi irat...* (13. jz.), 60.

Az oltáriszentség megbecsülése

Luther és a lutheránus teológusok számára soha nem volt kérdéses az oltáriszentség tisztelete, megbecsülése és központi szerepe. Annál is inkább, mert a megelőző korban az egyház igencsak mostohán bánt a szentséggel, amint arra Luther számos alkalommal rámutatott. Így aztán következetesen fellépett minden olyan torzulással szemben, amelyek veszélyeztették a szentség valódi jelentését, akár évszázadok óta létező, akár új keletű tévelygésekről legyen szó.

Maga a lutheri úrvacsoratan voltaképpen rendkívül egyszerű, mert nem bocsátkozik bele semmiféle magyarázkodásba: „*Mi az oltári szentség? – Felelet:*

Jézus Krisztus Urunk valóságos teste és vére kenyérben és borban, amelyet maga Krisztus rendelt azért, hogy azt mi keresztyének együk és igyuk.”²³

Ezen a helyen nem szükséges részletesen kitérnünk arra, hogy milyen viták során fejtette ki Luther a tiszta, apostoli tanítást az oltáriszentséggel kapcsolatban, csak újfent utalunk az iménti megjegyzésünkre: egész életében következetesen fellépett minden elhajlás, tévtanítás ellen. Így emelt szót az egy szín alatti úrvacsorázás ellen éppen úgy, mint a szentség vételének érdemszerző voltát hirdető gyakorlattal szemben. Nem volt hajlandó elfogadni semmilyen módját annak, amikor a szentség titkára az emberi bölcsekedés próbált rátelepedni: ezért gyakorolt kritikát mind az átlényegülés tanítása, mind pedig Zwinglinek a Krisztusnak a szent jegyekhez kapcsolódó valóságos jelenlétét tagadó eretneksége felett. Luther ezekben a kérdésekben nem ismert semmiféle kompromisszumot. Amennyiben valóban komolyan vesszük a jubileum kapcsán azt, hogy a reformációnak léteznek maradandó örökségei, úgy emellett sem mehetünk el szó nélkül. Nem kellene félnünk kimondani, hogy a testvéregyházak, a római katolikus és a református felekezet úrvacsorai tanítása egyaránt tartalmaz téves, elfogadhatatlan elemeket, és így részünkről nem magától értetődő az úrvacsorai közösség vállalása egyikükkel sem. Pontosabban: kitartva az általunk képviselt apostoli tanítás mellett, amely szerint a szentség jegyei, a kenyér és a bor színe alatt valóságosan és objektíven – tehát függetlenül attól, hogy ezt elhisszük-e vagy sem – van jelen Krisztus, felajánlhatjuk az úrvacsorai közösséget más felekezetű testvéreinknek, amennyiben képesek azonosulni azzal, amit kínálunk nekik. Ez azonban nem válhat automatizmussá, főként nem azokkal a testvérekkel szemben – és itt konkrétan a református egyházzal van szó –, akik a szentséget csupán egyfajta jelképnek tekintik.²⁴

A szentség következetesen tisztán értelmezett dogmatikája mellett azonban szólnunk kell a gyakorlatról is, amelynek tekintetében az idők során igencsak távol kerültünk a lutheri tanítástól. Ezzel kapcsolatban gyakran – és időnként helytelenül – szoktunk hivatkozni A *kis káté* ismert soraira: „Aki évenként legalább úgy négyszer nem keresi és nem kívánja a szentséget,

23 Pröhle K. ford. Luther Márton: A kis káté. In *Luther Márton négy hitvallása. A keresztyén ember szabadságáról, A kis káté, A nagy káté, A keresztyén hit főtételei*. Budapest, 1983, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 97.

24 Ebből a szempontból például az 1973-as *Leuenbergi Konkordia*, amely természetesnek mondja az úrvacsorai közösséget a Zwingli és Kálvin nyomában járó református felekezettel, semmiképpen sem nevezhető előrelépésnek, sokkal inkább zsákutcának, illetve a lutheri álláspontról való elmozdulásnak, amely teológiai érvekkel semmiképpen nem indokolható.

annál attól kell tartani, hogy megveti a szentséget és nem keresztyén, mert nem keresztyén az, aki nem hiszi és nem hallgatja az evangéliumot.”²⁵

Helytelenül akkor citáljuk az idézett szavakat, amikor elmulasztjuk megemlíteni a történelmi kontextust, tudniillik azt, hogy abban a korban a szentség vételére való méltatlanság felett érzett félelem miatt a legtöbben legfeljebb évente egyszer úrvacsoráztak, mégpedig pápai utasításra a húsvéti időben. Luther szavait tehát nem abszolút értelemben kell értenünk, mintha az évente négyszeri úrvacsorázást szorgalmazná vagy tartaná megfelelőnek, vagy legalábbis elégségesnek, hanem csakis ennek a még rosszabb gyakorlatnak a tükrében!

Ismét *A nagy kátéra* utalunk: „Mert látjuk azt, hogy nagyon közömbösen és hanyagul viselkedünk vele szemben. Miután megszűnt a pápa játéka, megszabadultunk zsarnokságától és parancsától, sokan vannak az evangélium hallgatói között olyanok, akik két vagy három esztendeig, sőt tovább is megélnék e szentség nélkül, mintha olyan erős keresztyének volnának, hogy nem szorulnak rá. Némelyeket az tart vissza és riaszt el, hogy azt tanítottuk, hogy senki se járuljon oda, akit nem éhség és szomjúság érzése visz. Mások azzal mentegetőznek, hogy szabad, de nem szükséges, és elég, ha egyébként hisznek. Így nagyobb része egészen elidegenedik és végül is megveti a szentséget és Isten igéjét.

Mármost igaz az, hogy amit mondtunk, hogy a világért sem szabad senkit hajtani vagy kényszeríteni, hogy ne essünk újabb lélekgyilkolásba. Azt azonban mégiscsak tudnunk kell, hogy nem tekinthető keresztyénnek az az ember, aki ilyen hosszú időre visszavonul és tartózkodik a szentségtől. [...]

Ennek a helyzetnek a fenntartását az egyházüldözés megszűntével többé semmi sem indokolhatja

Látod tehát: nem arra kaptunk szabadságot, hogy megvessük ezt a szentséget. Mert megvételnek nevezem azt, ha valaki sokáig megél nélküle, pedig semmi sem akadályozza, és ha soha meg nem kívánja.”²⁶

A lutheránus kegyességnek tehát elválaszthatatlan része az oltáriszentség megbecsülése és az azzal való rendszeres élés. Ha ezzel szembefordulunk, akkor nem képviseljük következetesen a reformáció sokszor hangoztatott örökségét. A fentiek tükrében pedig egyenesen botrányos és elfogadhatatlan, hogy templomaink jelentős részében vasárnapok telnek el egymás után anélkül, hogy a gyülekezet nem ünnepli az oltáriszentséget, illetve hogy lelkészeink sem érzik annak szükségességét, hogy – nem a gyülekezet tetszésére és döntésére bízva a dolgot! – ezen az áldatlan állapoton változtassanak. Bár az ellenreformáció kényszerítő körülményei – az isztentiszteleti helyek és a felszentelt lelkészek gyakori hiánya, illetve a nyilvános vallásgyakorlás tiltása – érthető módon vezettek el odáig, hogy sok templomban csak évente néhány alkalommal éltek a hívek a szentséggel, ennek a helyzetnek a fenntartását az egyházüldözés megszűntével többé semmi sem indokolhatja, legkevésbé pedig az, hogy a gyülekezeteink ehhez vannak hozzászokva. Többek között ez sem az a kérdés, amelyben presbitériumok beleegyező

25 Pröhle K. ford. Luther: *A kis káté...* (22. jz.), 80–81.

26 Pröhle K. ford. Luther Márton: *A nagy káté. In Luther Márton négy hitvallása...* (22. jz.), 252.253.

szavazataiért kellene esedeznünk, hanem lelkipásztori felelősséggel változtatnunk kellene az elfogadhatatlan helyzeten.

4. A reformáció öröksége a mi felelősségünk

Előadásunk témája mögött érezhetően ott húzódik egy szívbe markoló kérdés: vajon lehetséges-e, illetve hogyan lehetséges fél évezreddel Luther kora után, egy teljesen megváltozott világban lutheránusként élni és hinni? Dogmatikai és hitvallásos kötöttségek által csak felszínesen meghatározott szabadelvű egyházi körökben elterjedt álláspont szerint ugyanis a klasszikus lutheri teológia már túlhaladott, és a XXI. század egyházának másképpen kell megközelítenie a XXI. század emberét, és így a mostani jubileum sem szólhat a hagyományokhoz való szilárd ragaszkodásról, sokkal inkább az előremutató változásokról, a megújulásról. A mondat második felével természetesen egyetérthetünk, ám az első állítást semmiképpen sem fogadhatjuk el, már csak azért sem, mert világunk alapjaiban véve egy cseppet sem változott a XVI. századhoz képest: az egyház feladata ma is a Krisztus keresztyét a maga tisztaságában felemelni és a középpontba állítani vigasztalásul a bűn által megnyomorított – és helyzetének kétségbeesítő voltát ma is felismerni képtelen – ember számára. Pontosan úgy, ahogyan azt Luther tette, aki nem kísérletezett újításokkal, hanem egyszerűen visszanyúlt a múltba, és előhozta az apostoli tanítást, megtisztítva azt mindentől, ami nem Krisztus, hanem az ember dicsőségét hirdette. Ez a kincs ma is megvan, bizonyos szempontból azonban ugyanúgy eltorzítva, mint a XVI. században, hiszen az elmúlt évszázadokban a lutheri tanítást alapvetően befolyásolta és gyengítette a feltételezett közös protestáns örökséget hangsúlyozó református tanítás, az egyéni döntést az ajándékba kapott megigazító hit fölé emelő szélsőséges pietizmus, a racionalizmus, a liberális igeértelmezés, valamint a XX. század egyre emberközpontúbbá váló teológiai irányzatai. Ismételjük: ebben az értelemben a lutheri reformációt semmiképpen sem tekinthetjük megújulásnak, sokkal inkább egy konzervatív fordulatnak, amely éppen a gyökerekhez való visszanyúlás révén eredményezett lelki megújulást a korabeli egyházban, illetve annak egy részében.

Valóban csak egy részében, ami végül szakadáshoz vezetett. A reformáció örökségéhez ugyanis a Krisztus-központúság, illetve az abból fakadó hitbéli megújulás mellett hozzátartozik a konfliktusok természetes felvállalása is a kereszt evangéliumának ügyéért. Korunkban ez nyilván nem úgy történik, mint ahogyan a XVI. században, amikor a lutheri oldalnak vértanúi is voltak, hiszen a pallosjog egyházi ügyekben is érvényben volt. Az azonban ma sem elfogadható, hogy a lutheri gondolkodást azonosítjuk valamiféle szabadelvűséggel, miszerint az egyházban mindenféle nézetnek és tanításnak helye van. Pontosan ezért keletkeztek különféle vitahelyzetekben hitvallási irataink: vagy azért, mert az apostoli tanítást kellett védeni az attól elhajló ellenfelek, a római egyház és a református felekezet ellenében, vagy mert a lutheri oldalon szolgáló lelkészek, illetve a hívek nem voltak tisztában ennek a hitnek az alapjaival (*A nagy káté, A kis káté*). Igaz, hogy több évszázados iratokról beszélünk, a bennük kijelentett hitbéli igazságokon azonban semmit sem változtatott a múltó idő. Így a lutheránus hitvallási iratok ma is

megfelelő csatornáját jelentik a helyes igeértelmezésnek, amelyen túl olyan tanításokkal találkozunk, amelyek nem képezik a reformáció örökségét. A XVIII. század óta formálódó hazai kontextusra való tekintettel ennek a hitvallásosságnak van egy külön gerince is, amely a lutheránus identitás lényegét érinti, és amelynek – nem bántó, de határozott – kimondásától nem lenne szabad tartanunk: nem attól vagyunk lutheránusok, hogy különbözünk a római katolikusoktól, és lutheránusnak lenni nem jelent automatikus közösséget a lutheri tanítástól igencsak távol lévő református felekezettel. (És tegyük hozzá mindehhez: minden ellenkező igyekezet dacára a 2017-es jubileum sem egy sokszínű „protestáns” közösség, hanem egyedül a lutheránus egyház ünnepe, hiszen a reformáció korában minden más irányzat – a református is – ennek a tiszta apostoli tanítást valló közösségnek az ellenfeleként lépett fel!)

Végül: lutheránus örökségünk komoly elköteleződést is jelent. Ennek alapja azonban nem az ember, illetve az emberiség szolgálata, amint némely szabadelvű hittestvérek azt előszeretettel hangoztatják, hanem az apostoli hit, természetesen a Luther által felismert igazságok mentén. Ennek különböző vonatkozásait igyekeztünk a fentiekben részletesebben is kiemelni. Sokféle lelki nyavalyától szenvedő társadalmunkat, világunkat, sőt egyházunkat sem az fogja áthatni és gyógyítani, ha a lutheránusnak nevezett keresztyének jó példával járnak elől a humanitárius akciókban, vagy válogatás nélkül megnyitják az egyház kapuját akár a legsúlyosabb devianciák előtt is, divatos módon a kontroll nélküli toleranciára hivatkozva. A gyógyulási folyamat akkor indul meg, ha a bűnös embert kegyelmesen megváltó Krisztus diadalmas keresztyét a magasba emeljük, és kétségtelessé tesszük, hogy erő és reménység csak abban, csak benne van.

A mostani jubileum olyan *kairosz*, amelyet nem kihasználnunk vagy a „protestáns” felekezeteknek átengednünk megbocsáthatatlan felelőtlenség volna. Gazdag örökségünk van, ezzel az örökséggel pedig nekünk kell okosan gazdálkodnunk. Nem egyszerűen magunk miatt, hanem mert az egyház mindörökké való fennmaradására vonatkozó ígéret elválaszthatatlan a helyes Krisztus-hittől és annak megvallásától (Mt 16,16–18). Másképpen fogalmazva: nem az egyházat kell megőriznünk, átmentenünk a jövőbe, hanem a Krisztus keresztyét hirdető evangélium mellett kell tanúskodnunk, és ez a hitünk tart majd meg bennünket az elkövetkezőkben, sőt az ítélet napjára. Ezt az evangéliumot pedig – és ennek kimondása nem öncélú felekezetieskedés, hanem lelkiismereti kötelesség, amellyel egy ideje adósok vagyunk! – a történelem jelenlegi szakaszában a lutheránus hitvallások révén őrizte meg az egyház Ura.

Mi tehát a reformáció mindmáig ható, maradandó öröksége? Luther adja meg a választ erre is: „Az evangéliumon semmit sem veszíthetünk, ezért tegyük fel rá mindenünket.”²⁷

A reformáció örökségéhez ... hozzátartozik a konfliktusok természetes felvállalása is a kereszty evangéliumának ügyéért

27 Márton L. ford. *LVM* 8. (19. jz.), 364. 3380b sz.

Az egyház újjászervezése

Ordass Lajos evangélikus püspököt a Szovjetunió által kézivezérelt magyar állam 1948-ban koncepciós perben elítélte, majd börtönbe zárta. Püspöki tisztségétől megfosztották. Szabadulása után családjával együtt félreállítottságban és nélkülözésben kellett élnie. 1956-ban az egész országban megindult rehabilitációs hullám hatására mind az állam, mind az egyház – még a forradalom kitörését megelőzően – rehabilitálta, a szabadságharc napjaiban pedig – a rendszert kiszolgáló püspökök lemondásával – visszatérhetett püspöki székébe. Püspökként még több mint másfél évig szolgálhatta egyházát, 1958 júniusában azonban – immár véglegesen – félreállították.

Az 1957-es év eseményeinek 60. évfordulóján Isó Gergely Ordass Lajos második püspöksége című szakdolgozata részletének közlésével emlékezünk a történésekre.

A szerkesztő

Első tanácskozások Horváth Jánossal

Az ország helyzetének valamelyes stabilizálódása után, mihelyt a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Kádár Jánossal az élen a szovjet tankoknak köszönhetően többé-kevésbé megszilárdította a helyzetét, az állam képviselői ismét kopogtattak Ordass hivatalának ajtaján.

Horváth János, az egyházügyi hivatal vezetője először november 26-án kereste föl Ordass, hogy az egyház helyzetéről és jövőjéről beszélgessenek.¹ Ordass itt beszámolt az eddigi intézkedésekről, az egyház helyzetének alakulásáról, a megesett személyi változásokról. Ezeket Horváth zokszó nélkül tudomásul vette, sőt ígéretet tett arra, hogy az állam a jövőben nem fog beleszólni az egyház olyan belügyeibe, mint például a hitoktatás, illetve kijelentette, hogy a jövőben a gyerekeket nem kell külön a hittanra beíratni, hanem bárki részt vehet a hitoktató által tartott hittanórán. Szóba hozta a fasori és a Deák téri gimnáziumok ügyét is: rákérdezett, hogy az egyház visszakaphatná-e e két fontos iskoláját. Horváth erre is biztató választ adott, a két iskola visszaadását lehetségesnek tartotta.² Végül szó esett a Lutheránus Világszövetség augusztusban esedékes minneapolisi nagygyűlésére magyar részről küldendő, Ordass által vezetett delegáció összetételéről is.³ Horváth ekkor kijelentette, hogy „a delegáció összeállítása tisztán az egyház ügye”⁴, s azok kapnak majd kiutazási engedélyt, akiket Ordass erre javasol.

Ez az engedékenység nem tartott túl sokáig. A Horváthtal való következő tárgyalásra december 7-én került sor. Bár ez a tárgyalás is igen pozitív hangvételben zajlott, s alapvetően az

1 *Ordass Lajos naplója* 1956. nov. 26.

2 Persze aztán ez nem történt meg.

3 Carl E. Lund-Quist, az LVSZ főtítkára még október 18-án levelet küldött az akkori egyházvezetésnek azzal a kéréssel, hogy mihamarabb nevezze meg a Magyarországi Evangélikus Egyház, kiket szándékoznak delegálni a nagygyűlésre. EOL *Ordass-dokumentumgyűjtemény 1953–1957.*, 3. doboz.

4 *Ordass Lajos naplója* 1956. nov. 27. Vö. Isó Gergely: *Ordass Lajos az 1957-es minneapolis-i világyűlésen I. Keresztényen Igazság, Új folyam*, 2014. 4. sz. 47.

állam részéről továbbra is az engedékenységgel volt jellemző, mégis, amikor Ordass a minneapolis-i delegáció tervezett listáját Horváth elé terjesztette, Horváth – korábbi ígéretétől eltérően – két nevet is kifogásolt rajta: Pröhle Károly teológiai tanárét és Schulek Tibor komáromi lelkészét.⁵ Ezen a megbeszélésen szóba került továbbá Túróczy Zoltán rehabilitálásának kérdése. Túróczy ugyanis csak abban az esetben volt hajlandó vállalni az Északi egyházkerület püspöki szolgálatát, ha az őt ért méltánytalanságokért (1952-es lemondatásáért) jóvátételt kap. Horváth nemcsak hogy ezt vállalta, hanem még aznap délelőtt behívták Túróczyt az egyházügyi hivatalba, ahol Horváth „sok keresztyént megszégyenítő nyíltsággal”⁶ kért bocsánatot tőle, s biztosította őt az állam támogatásáról. A tárgyalásnak még egy fontosabb témáját érdemes kiemelni: Ordass bejelentette Horváthnak, hogy a következő héten az egyházegyetem, továbbá a déli és az északi kerület presbiteri ülést, valamint az országos lelkészegyesület értekezletet fog tartani, s örömmel konstatálta naplójában, hogy „Horváth nem igényelte az ezeken a gyűléseken való részvételt. Ez úgy látszik, arra mutat, hogy egyházunk szabadságát teljesen tiszteletben tartják állami részről.”⁷

Országos és kerületi ülések

1956. december 11-én került sor a Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Tanácsának (egyetemes presbitérium) összehívására.⁸ Ennek az ülésnek azért van nagy jelentősége, mert a november 3-i értekezletnek a döntéseit vette tudomásul, erősítette meg (többek között azt, hogy az északi kerület élére ideiglenesen Túróczy Zoltán került), immár törvényes keretek között. Az ülés egyik fontos pontja a személyi kérdések megtárgyalása volt. Mindenekelőtt tudomásul vették és jóváhagyták Ordass Lajos és Túróczy Zoltán⁹ visszatérését a püspöki székbe,¹⁰ továbbá elfogadták Mihályfi Ernő¹¹ szóbeli lemondását az egyetemes felügyelői tisztségről. Ez az

5 Bár az állam pontos indokait nem tudhatjuk, sejtethetőleg nem tartották őket túl megbízhatónak: Schulek Tibor már az elmúlt év őszén, még a forradalom előtt nagy hanggal sürgette az egyház megújulását, Pröhle Károly pedig az *Evangélikus Élet* 1956. november 4-i, később reakciónak minősített forradalmi számában írt beszámolót Ordassnak újra hivatalban lévő püspökként tartott első, október 31-i istentiszteletéről (*Evangélikus Élet* 1956. nov. 4. 1.).

6 *Ordass Lajos naplója* 1957. dec. 7.

7 *Ordass Lajos naplója* 1957. dec. 7.

8 Az ülés jegyzőkönyve: EOL II/2. *Egyetemes presbitérium 1861–1995, Egyetemes Tanácsülések* 1956. 1956. dec. 11.

9 Túróczy Zoltánt 1952-ben állították félre a püspökségből azáltal, hogy egyházkerületét, a Dunántúli egyházkerületet megszűntették.

10 Érdekességként érdemes idézni Káldy Zoltán tolna-baranyai esperesnek és egyetemes presbiternek a főszovalalását, hiszen 1958-ban, Ordass Lajos újbóli eltávolítása után ő került a Déli egyházkerület püspöki székébe, s az azt követő közel három évtizedet pedig Káldy-korként emlegetik: „Káldy Zoltán örömét fejezi ki, hogy az egyház ügyeit Ordass és Túróczy püspökök vezetik, teljes bizalommal viseltetik irántuk.” EOL II/2. *Egyetemes presbitérium 1861–1995, Egyetemes Tanácsülések* 1956. 1956. dec. 11. 3.

11 Mihályfi Ernő – jöllehet édesapja, Mihalovits Sámuel evangélikus lelkész volt – bevalottan ateistaként került – állami nyomásra – az evangélikus egyház egyetemes felügyelői tisztségébe 1952-ben. Ezzel párhuzamosan a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának is tagja volt.

1957 őszén megkezdődő tárgyalássorozatnak – mely az egyháznak ismét az állam kontrollja alá kerülését forszírozta – az egyik kifogásolt, Ordassékát támadó pontja lesz.

Eltörölték továbbá az elmúlt éveknek a diktatúra jegyében hozott egyházi rendelkezéseit, jogszabályait, például azt a szabályt, miszerint nyugalmazott lelkész csak püspöki engedéllyel prédikálhat, a teológiai akadémián pedig helyreállították azt a korábbi rendet, miszerint a dékánt egy tanévre a tanári kar választja a saját maga köréből. Ezt azért vezették be, mert a Rákosi-korban az állam részéről Pálffy Miklóst oktrojálták több évre a teológia élére. Minthogy Pálffy még november 27-én¹² lemondott, a teológia új dékánt és prodékánt választott Wiczian Dezső és Karner Károly személyében,¹³ amelyet az egyetemes presbitérium is tudomásul vett.

Napirendre vették az elmúlt években az egyházban méltatlanul meghurcolt, félreállított lelkészek, egyházi személyek ügyeit is. Egyházi közérdekből¹⁴ tárgyalták a Túróczy Zoltán, Szabó József püspököket, valamint Radvánszky Albert korábbi egyetemes felügyelőt¹⁵ ért korábbi méltánytalanságokat, s mindhármukat rehabilitálták. Négy lelkészt kérelmükre teljes erkölcsi rehabilitációban részesítettek, két lelkész esetében rehabilitációs eljárást rendeltek el, négy esetben pedig vagy elhalasztották a döntést egyéb vizsgálatok lefolytatásáig, vagy jogsérelem hiányában nem látták szükségét a rehabilitációnak.

Végül – több kisebb jelentőségű ügy mellett – a presbitériumi ülés megszavazta az Ordass Lajos által beterjesztett, Horváth János által módosított minneapolis delegáció¹⁶ tagjait.

Másnap, december 12-én tartotta ülését mind a Déli, mind az Északi egyházkerület presbitériuma.¹⁷ A déli kerületi gyűlés legfőbb napirendi pontja Dezséry László, a Rákosi-rendszert kiszolgáló déli kerületi püspök 1956. október végi lemondása volt, s az abból fakadó következmények, hogy ti. Ordass vette át az egyházkerület vezetését. Ezt, bár a kerületi presbitérium Dezséry László mindaddig elkötelezett híveiből állt össze, az ülés tudomásul vette. Ordass Dezséry híveinek viselkedéséről így vall naplójában: „Meglepett, hogy mennyire részvétlenek voltak ezek a volt barátai. Az volt az érzésem, hogy több hűséget tanúsíthattak volna irányában. És jobban esett volna, ha az irányomban kifejezett lojalitás mérsékeltebb lett volna.”¹⁸

12 *Ordass Lajos naplója* 1957. nov. 27.

13 Lásd november 3-i értekezlet.

14 Rehabilitációs eljárást kétféle módon lehetett indítani: fontos egyházi közérdekből (vagyis hivatalból), illetve egyéni kérelemre. Rehabilitálni is kétféleképpen lehetett: aki ellen fegyelmi eljárás során született igazságtalan döntés, azt csak külön eljárás keretében lehetett rehabilitálni, aki ellen nem volt eljárás, csak méltánytalanság, azt maga a presbitérium is rehabilitálhatta.

15 Ordassal együtt fogták perbe 1948-ban, s emiatt egyetemes felügyelői pozíciójáról lemondani kényszerült.

16 Ezek a tagok Ordass Lajos vezetése mellett: Keken András és Hafenschner Károly Deák téri lelkészek, Wiczian Dezső teológiai dékán, Nagy Gyula teológiai tanár, Szabó József balassagyarmati lelkész és egykori püspök. Lásd Isó: *Ordass Lajos...* (4. jz.), 49–53.

17 A jegyzőkönyveket lásd EOL III/2. *Déli Evangélikus Egyházkerület 1952-től, Déli Kerületi Tanácsülések 1956. 1956. dec. 12. és EOL III/2. Északi Evangélikus Egyházkerület 1952-től, Északi Kerületi Tanácsülések 1952–1963. 1956. dec. 12.*

18 *Ordass Lajos naplója* 1956. dec. 12.

Az északi kerület presbitériumi ülésén a déliéhez hasonlóan a legfontosabb napirendi pont a személyi változások bejelentése s ennek kapcsán Vető Lajos lemondólevelének fölolvása volt. Vető Lajos – Dezséry Lászlóhoz hasonlóan – a Rákosi-rendszer által támogatott evangélikus püspök volt, csak ő az Északi egyházkerületben. Minthogy az északiaknak nem volt választott, csak megbízott püspökük –Túróczy Zoltán –, ezért a gyűlés kitűzte, hogy következő év január 8-áig kell a gyülekezeteknek szavazatukat postára adniuk, a szavazatok összeszámlálására pedig január 19-én kerül majd sor. Kinyilvánították, hogy az egyházmegyei tisztújítás (vagyis az esperesek lemondása) az új püspök beiktatása után, februárban lesz esedékes, amelyet követhet – az immár legitim esperesek irányításával – az egyes egyházközségek felső beavatkozással történt lelkészválasztásainak fölülvizsgálata is.

December 13-án az országos lelkészi munkaközösség (OLMK) értekezlete volt napirenden. Ez az előzőekkel ellentétben nem közügyeket tárgyalt meg, hanem lelki együttlét volt, amelyet Scholz László¹⁹ elnök vezetett. Scholz az ülésen a lelkészeket generális bűnbánatra szólította föl. Ennek gondolatát már a november 3-i gyűlésen is fölvetette, s most megpróbálta megvalósítani. Alapvetően az volt a szempontja, hogy mivel az elmúlt időszakban alig voltak néhányan, akik vállalták Krisztus keresztjét, minden lelkész töredelmesen vallja meg bűnét, hogy a bűnvallást követő bűnbocsánattal megindulhasson az egyház lelki megújulása.²⁰ Ordass ezt a gyűlést is sikernek könyvelte el, bár azért Scholz Lászlónak az Ordasst köszöntő beszédét méltató lelkészekkel kapcsolatban a naplójában megjegyezte, hogy „bántóbb volt a lelkészek lelkes éljenzése és tapsa. Nem zárhattam ki lelkemből annak az emlékét, hogy 1948-ban ilyenféleképpen tapsolt nekem és éljenzett engem a lelkészegyesület akkori népes gyűlése és utána néhány hónap múlva teljesen elhagyott.”²¹

Láthattuk tehát, hogy a harcok elültével az evangélikus egyházban megindulhatott a szabad megújulás, amellyel szemben az állam sem próbált még akadályokat támasztani: szinte teljes egészében (a minneapolis-i küldöttség összeállítását leszámítva) Ordassra bízta az egyház szervezését (s rajta keresztül azokra, akikben Ordass megbízott). Az újjászervezés elemeinek három fontos sarokpontját érdemes kiemelnünk. Az első az arra való törekvés volt, hogy az

19 Scholz László ezt megelőzően az 1950. évi felosztásáig az OLMK elődjének, a Magyarhoni Evangélikus Lelkészek Egyesületének volt az elnöke. Ezt követően az 1956 őszi, még a szabadságharc kitörése előtt megalakuló országos lelkészi munkaközösség elnökévé választották. Lásd Mirák Katalin (szerk.): *Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelmúltról*. 1. köt. Budapest, 1995, Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, 215–234.

20 A lelkészgyűlés hatására 1956 és 1957 fordulóján született három anonim irat, amelyek mindegyike valami módon a Scholz László által fölvetett lelki megújulásra és generális bűnbánatra reagál. Érdekeség, hogy az egyik kíméletlenül háttérbe szorítaná a korábbi, a kommunista rendszert kiszolgáló tisztségviselőket, a másik épp ellenkezőleg a generális bűnbánat gondolatán gúnyolódik alpári stílusban, a harmadik pedig megpróbál középutas lenni, és kifejti, hogy bár tényleg voltak az elmúlt rendszerben hibák, de azért jó dolgok is. Minthogy az írók nem merték a nevüket vállalni egyik írományhoz sem, egyiket sem lehetett az egyház megújítása során túlságosan komolyan venni. Az anonim levelek részletezését lásd Böröcz Enikő: *Egyházfő viharban és árnyékban. Ordass Lajos evangélikus hitvalló püspöki szolgálata (1945–1958)*. 1. köt. Budapest, 2012, Luther Kiadó, 338–342.

21 *Ordass Lajos naplója* 1956. dec. 13.

egyház tisztviselő karát s egyáltalában az egyház működését törvényessé tegyék. Ehhez teljes, fentről lefelé történő szabályszerű tisztújításra volt szükség. Kezdődött az egyház legfelsőbb vezetőinek (baloldali püspökök lemondása, egyetemes és kerületi felügyelők lemondásra való fölszólítása,²² Ordass mint törvényes püspök visszatérése, Túróczy megválasztása) és a stratégiai fontosságú pozíciók (pl. sajtóosztály) vezetőinek cseréjével, majd folytatódott az egyházmegyei tisztviselői kar lemondásra való fölszólítása után az egyházmegyei választásokkal, s miután az esperesi kar is legitimé vált, kezdődhetett a törvényesítés egyházközségi szinten. A megújulás második és harmadik fontos sarokpontja az elmúlt évek törvénytelenégeinek jóvátétele, a rehabilitációk voltak; illetve az egyházi élet – s benne legfontosabb elemként a hitoktatás – mihamarabbi megindítása az állam által garantálni vélt szabadabb légkörben.

Ordass Lajos az 1956. december 20-án írt, az elmúlt hónapok eseményeiről beszámoló püspöki körlevelében²³ a fenti eredmények, a megújulás megindulásának sikeressége folytán még bizakodva és reménykedve tekintett a jövő, az 1957-es évféle.

Tovább az egyházi megújulás útján

Ordass következő, 1957. február 14-i püspöki körleveléből²⁴ már arról értesülhetünk, hogy az Északi egyházkerület püspökéül megválasztotta Túróczy Zoltánt, a kerület felügyelője Mády Zoltán lett, beiktatásukat pedig maga Ordass Lajos végezte 1957. február 6-án a budavári evangélikus templomban az Északi egyházkerület közgyűlése keretében.²⁵ Ugyanebben a körlevelében jelentette be Ordass azt a szándékát is, hogy végig szeretné látogatni kerületének egyházmegyei lelkészi munkaközösségeit, hogy találkozhasson (megismerkedhessen) a lelkészekkel. Többségükre február legvégén, illetve március elején kerített sort.²⁶ Emellett Ordass arra is törekedett a tavasz folyamán, hogy lehetőleg minél több gyülekezetet végiglátogasson, a gyülekezetek pedig tömegével hívták őt magukhoz szolgálatra.²⁷

Szépen lassan zajlottak az egyházmegyei tisztújítások is. Ebben az Északi egyházkerület járt az élen, ahol már januárban megindultak a választások. A nyolc egyházmegyéből ötben újravá-

22 Közülük egyedül Darvas József déli kerületi felügyelőt nem sikerült lemondásra bírni.

23 EOL III/2. *Déli Evangélikus Egyházkerület 1952-től, A Déli Egyházkerület püspöki körlevelei 1952–1957.* 1956. dec. 20.

24 EOL III/2. *Déli Evangélikus Egyházkerület 1952-től, A Déli Egyházkerület püspöki körlevelei 1952–1957.* 1957. febr. 14.

25 A közgyűlés jegyzőkönyvét lásd EOL III/2. *Északi Evangélikus Egyházkerület 1952-től, Északi Kerületi Közgyűlések 1955–1958.* 1957. febr. 6.

26 Vö. EOL III/2. *Déli Evangélikus Egyházkerület 1952-től, A Déli Egyházkerület püspöki körlevelei 1952–1957.* 1957. febr. 14. és *Ordass Lajos naplója 1957.* jan. 9., febr. 27., 28., márc. 7., 8. Ordass a megyelátogatásokról így vall: „Van reménységem arra, hogy az a szörnyű ellenségeskedés, mely papjaink között megmutatkozott az utóbbi években, talán megszüntethető” (*Ordass Lajos naplója 1957.* márc. 1.).

27 Vö. Böröcz: *Egyházfő...* (20. jz.), 366.; *Ordass Lajos naplója 1957.* márc. 10., 17., 25., ápr. 11., 15., 26., 27., 28., máj. 2., 6., 14.

lasztották a korábbi esperest,²⁸ háromban pedig váltás történt.²⁹ A déli kerületi választások egészen októberig elhúzódtak,³⁰ itt azonban egy esetet kivéve, mindenütt újraválasztották az előző esperest.³¹ Láthatjuk tehát, hogy az összes egyházmegyének mindössze az egynegyedében történt tényleges személyi változás, ami azt jelzi, hogy az Ordass–Túróczy-féle egyházvezetésnek egyáltalán nem állt szándékában az elmúlt időszak vezetőit félreállítani, sőt épp az ellenkezője történt: azáltal, hogy kényszer és külső nyomás nélkül választották újra a régi espereseket, megerősítették őket pozíciójukban, vagyis helyreállított az egyházi középvezetők iránti bizalom. Azt, hogy Ordass elégedetlen volt-e a megyei választások eredményeivel, természetesen nem tudhatjuk, de mindenesetre naplójában – amelyben mindig föl szokta jegyezni, ha valami az elképzelései ellenére alakul – ilyen elégedetlenségre nem találunk utalást.

Az egyház belső törvényességének helyreállításában egy fajta záróaktusnak tekinthető a déli kerület és az egyházegyetem 2-2 nyári gyűlése. A Déli egyházkerület június 25-én tartotta következő, december óta első presbiteri ülését, amelynek fő témája a másnapi tisztújító közgyűlés előkészítése volt. Bár alapvetően megállapíthatjuk, hogy a presbitérium azokat fogadta el az egyes tisztségekbe jelöltekül, akiket az elnökség előterjesztett, mégis a gyűlésen már az egyházi baloldal is újra hallatni kezdte a hangját, elsősorban Grünvalszky Károly, korábbi egyetemes főtítkárs személyében, aki illetékesnek érezte magát, hogy néhány jelölt alkalmasságára vonatkozóan kifogásokat emeljen.³² Az Ordass-féle egyházvezetésre jellemző, hogy határozott ellenségessége ellenére maga Grünvalszky is kapott pozíciót: a kerületi számvevőszék egyik tagjának javasolták. A másnapi (június 26-ai) közgyűlés legfőbb napirendi pontja a tisztújítás volt, ahol egy nevet fontos kiemelniünk: Zászkaliczky Pál főtí lelkészét, hiszen ő Ordass legbensőbb köréhez tartozott. Őt a közgyűlés a kerületi főjegyzői – tulajdonképpen püspökhelyettesi – pozícióba választotta meg.³³

Az egyetemes presbitérium és az egyetemes közgyűlés üléseire július 9-én és 10-én³⁴ került sor. Ezeken is az egyetemes tisztségek megválasztása volt az egyik legfőbb téma. Ordass Lajos egyetemes főtítkárként – amely pozíció Grünvalszky 1956. októberi lemondása óta betöltetlen

28 Hajdú–Szabolcs: Megyer Lajos; Nógrád: Gartai István; Győr–Sopron: Weltler Rezső; Veszprém: Halász Béla; Fejér–Komárom: Görög Tibor. Lásd Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) ÁEH XIX-A-21-c, 16. doboz, 030 *Ezerkilencszázötvenhat*, 11.

29 Buda: Várady Lajos helyett Danhauser László; Vas: Fülöp Dezső helyett Tekus Ottó; Borsod–Heves: Virág Gyula helyett Balikó Zoltán. Lásd MNL OL ÁEH XIX-A-21-c, 16. doboz, 030 *Ezerkilencszázötvenhat*, 11.

30 Böröcz: *Egyházfő*... (20. jz.), 364.

31 Tolna–Baranya: Káldy Zoltán; Pest: Koren Emil; Pest megye: Válint János; Kelet-Békés: Mekis Ádám; Nyugat-Békés: Koszorús Oszkár (espereshelyettes, csak Ordass második eltávolítása után választják esperessé); Csongrád–Szolnok: Zoltai Gyula; Bács-Kiskun: Sikter András; Somogy–Zala: Kutas Elek helyett Lágler Béla. Lásd MNL OL ÁEH XIX-A-21-c, 16. doboz, 030 *Ezerkilencszázötvenhat*, 11.

32 Ilyen volt például Kun-Kaiser József, akit a lelkészképző bizottságba jelölt a presbitérium, mondván, hogy a „nevezett körül gyülekezetében sok a zavar.” Lásd EOL III/2. *Déli Evangélikus Egyházkerület 1952-től, Déli Kerületi Tanácsülések 1957.* 1957. jún. 25.

33 EOL III/2. *Déli Evangélikus Egyházkerület 1952-től, Déli Kerületi Közgyűlések 1957.* 1957. jún. 26.

34 EOL II/2. *Egyetemes presbitérium 1861–1995, Egyetemes Tanácsülések 1957.* 1957. júl. 9. és EOL II/2. *Egyetemes közgyűlés 1861–1973.* 1957. júl. 10.

volt, az ezzel járó feladatokat Göttche Ervin végezte – Hafenschner Károly Deák téri lelkész, egyik legközelebbi munkatársát szerette volna látni, s a presbiteri ülés őt is jelölte a posztra, a másnapi közgyűlés mégis Veöreös Imre lelkész,³⁵ a *Lelkipásztor* című folyóirat főszerkesztőjét választotta meg. A presbiteri ülés másik fontos napirendi pontja az újabb rehabilitációs kérelmek elbírálása volt. A tárgyalt huszonegy újabb kérelemből tizennégyen kaptak teljes erkölcsi rehabilitációt, a többiek is csak azért nem, mert a döntésben nem a presbitérium volt illetékes, vagy az ügy már nem volt aktuális.

A nyári közgyűlések tehát a személyi kérdések többségét elintézték, az egyház felső vezetésében is sikerült kivitelezni a változásokat. Két igen neuralgikus kérdésben nem sikerült azonban dűlőre jutni. Az egyik Darvas József déli kerületi felügyelő kérdése, akinek a még 1956 végén beígért lemondása sehogy sem akart megérkezni, a másik Mihályfi Ernő egyetemes felügyelő kérdése, akinek tisztét az egyetemes közgyűlés nem töltötte be. Helyette ideiglenesen Mány Zoltán északi kerületi felügyelő vette át ezt a feladatot, ugyanis Mihályfi Ernő lemondásához a Népköztársaság Elnöki Tanácsa még nem adta meg a hozzájárulását.³⁶ Ezek az aggasztó kérdések később, az 1957 novemberében meginduló, egyház és állam közötti tárgyalásokon és utána kulcsfontosságúvá válnak majd az evangélikus egyházban is a maga totalitásában visszavezetett diktatúra kapcsán.

Aggasztó jelek

Habár – amint láthattuk – az evangélikus egyház közéletének megújulása, törvényesítése még szinte teljes egészében megtörténhetett, az országos helyzet konszolidálódásával a kádári diktatúra kezdett az evangélikus egyházban is a hangjára találni.

A hitoktatás kérdése az elsők között volt, amelyben meglátszottak a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány erősödésének jelei. Míg Horváth novemberben még azt ígérte Ordassnak, hogy bárki, aki hittanórára betéved, hitoktatásban részesülhet (decemberben ugyan már visszakozott, hogy a hitoktatás nem az ő, hanem a művelődési minisztérium asztala, de támogatni fogja Ordass szándékait), addig Ordass februári püspöki körlevelében már arról tájékoztatta kerületének lelkészeit, hogy a minisztérium visszavonta korábbi szándékát, így továbbra is csak azok járhatnak hittanórára, akiket a szüleik még a tanév előtt erre beírtak. Az állam álláspontjának ilyenén változását (ígéretszegését) Ordass nem mulasztotta el még január 30-án Horváth János szemére vetni, tenni azonban ellene nem lehetett.³⁷

35 Veöreös nem tartozott sem az egyházi baloldalhoz, sem Ordass köréhez. Ő leginkább Túróczy Zoltán embere volt, s valószínűleg megválasztását is Túróczy szervezte meg. Lásd *Ordass Lajos naplója* 1957. júl. 10. Veöreös később megírta *A harmadik egyházi út* című könyvét, amelynek lényege, hogy a Rákosi-korban sem az Ordass, sem a Dezséry, hanem a Túróczy-féle egyházpolitika volt a helyes: Veöreös Imre: *A harmadik egyházi út* 1948–1950. Budapest–Győr, 1990, Evangélikus Sajtóosztály – Széchenyi.

36 Az Elnöki Tanács 22. számú törvényerejű rendelete a tanács előzetes engedélyéhez köti a magasabb egyházi tisztségek megüresedését és betöltését. Részletesen lásd a következő, *Aggasztó jelek* című fejezetben.

37 *Ordass Lajos naplója* 1957. febr. 4.

Nem csak ebben a kérdésben mutatkozott azonban ellentét az állam és az evangélikus egyház között. Az állam Horváth Jánoson keresztül kifogásolta, hogy az északi kerület megyéiben tartott választásokkal kiteszik Virág Gyulát és Fülöp Dezsőt a leváltatás veszélyének (mint kiderült, joggal tartottak ettől). Horváth biztosítékot akart, hogy e két személy a helyén maradhat,³⁸ amit persze Túróczy nem adhatott meg neki.

Aggasztó – és később kiemelkedően fontossá váló – fejleménynek mutatkozott az Elnöki Tanács 1957. március 24-i 22. számú törvényerejű rendelete is az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról.³⁹ Ez a visszamenőleges (1956. október 1-jei) hatályú jogszabály tulajdonképpen azt mondta ki, hogy minden jelentősebb egyházi tisztség betöltéséhez az Elnöki Tanács előzetes engedélye, a tisztségről való lemondáshoz pedig előzetes hozzájárulása szükséges. A jogszabályt elsősorban a római katolikus egyház miatt hozták meg, ahol – a hierarchikus szerkezetnek köszönhetően – a kinevezések és leváltások a felsőbb egyházi vezetők jogköre (legfelsőbb szinten pedig a római pápáé), Mindszenty József pedig még az amerikai nagykövetségről is sorban küldözgette érseki utasításait a kommunisták által kézivezérelt békepapok jelentős pozíciókból való leváltásáról, nem egy esetben kiközösítéséről.⁴⁰ A jogszabály tehát a főkegyúri jognak egyfajta szocialista változata volt, ennek ellenére nemcsak a római katolikus, hanem valamennyi felekezetre is érvénnyel bírt. Ordass önéletrajzában arról emlékezik meg, hogy a jogszabály kihirdetésének reggelén (vasárnap!) Horváth fölhívta őt telefonon, és igyekezett megnyugtatni, hogy természetesen a visszamenőleges hatály semmiképp sem fogja befolyásolni az október–november során kialakult evangélikus egyházi helyzetet.⁴¹ Ordass ettől függetlenül kifogásolta a rendeletet, hiszen alapjaiban nyúlt bele az evangélikusság szuverén jogaiba, s korlátozta azokat.⁴² Horváth nyilatkozata ellenére, mihelyt az állami koncepció Ordass és köre kapcsán ismét gyökeresen megváltozott, épp erre a rendeletre hivatkozva állították félre előbb Túróczyt, majd Ordast.

További aggodalomra adtak okot a tavasz folyamán egyre szaporodó letartóztatások. Márciusban letartóztatták Székács Sámuel szarvasi, Pribelszky Mihály kondorosi, Solymár János csömöri lelkészt,⁴³ áprilisban Bácsi Sándor győri lelkészt,⁴⁴ júliusban pedig Balogh István tabi missziói, Hulej Alfréd bócsai és Sághy Jenő bezi lelkészt.⁴⁵ Ordass mindegyikőjük ügyében köz-

38 Ordass Lajos naplója 1957. jan. 28.

39 Lásd Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások (folytatás)*. Bern, 1987, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 625–626.

40 Lásd Szabó Csaba: Az Állami Egyházügyi Hivatal értékelése az 1956 után kialakult egyházpolitikai helyzetről. *Archivnet*, 2006. 5. sz. http://www.archivnet.hu/politika/az_allami_egyhazugyi_hivatal_ertekelese_az_1956_utun_kialakult_egyhazpolitikai_helyzetrol.html (letöltve 2017. máj. 30.)

41 Emiatt a rendelet miatt nem lehetett a nyáron elrendezni az egyetemes felügyelői tisztséget, ugyanis a Mihályfi Ernő lemondását jóváhagyó határozat folyamatosan késett.

42 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (39. jz.), 625–628.

43 Ordass Lajos naplója 1957. márc. 18.

44 Ordass Lajos naplója 1957. ápr. 5.

45 Ordass Lajos naplója 1957. júl. 18.

benjárt Horváth Jánosná;⁴⁶ ez azonban „több esetben [...] hiábavalónak bizonyult [...], a félévi internálást legtöbbjüknek végig kellett szenvednie.”⁴⁷ Hogy mi volt az említett lelkészek letartóztatásának oka, azt nem tudjuk, de feltételezhetően az októberi forradalommal hozhatták őket valamilyen módon összefüggésbe.

S csak mintegy kiegészítésképpen adhatjuk az eddigiekhez hozzá azt a jelenséget, hogy 1956 és 1957 fordulóján a külföldi, elsősorban nyugati egyházaktól, egyházi szervezetektől egymás után érkező segélyföjlajánlások Magyarországra juttatását a magyar állam szinte egytől egyig megíúsította.⁴⁸

Ordass kapcsolatának alakulása az állammal

A fentiek ellenére Ordass bizalma Horváth János felé még tavasszal, sőt nyáron is fönnállt. Ordassnak még a fönt részletezett, Horváthtal folytatott, a hitoktatással kapcsolatos ígélet be nem tartásáról szóló vitájának végkicsengése is – Ordass részéről – az volt, hogy „ha úgy is váltunk el egymástól, hogy kölcsönösen aláhúztuk felfogásunk különbözőségét, mégis túske nem maradt egyikünkben sem.”⁴⁹ Érdekes és Ordass részéről a bizalom meglétét alátámasztó epizód az is, hogy amikor március 29-én Ordass Horváthtal telefonált, följánlott az Óbudai Hajógyár munkásai részére 5 mázsa csukamájolajat, minthogy ebből az egyháznak fölöslege volt.⁵⁰ Ez arra utalhat, hogy Ordass és Horváth nem pusztán hivatalos ügyekről beszélgettek, hanem érdeklődtek a másik általánosabb hogylétéről, gondjairól, feladatairól is. Ez utóbbi feltételezést támasztja alá az az esemény is, amikor április 26-án este Ordass és felesége Horváthnál és Horváthnénál vendégeskedett. A meghívást Ordassék szeptember 16-án viszonozták.⁵¹ Ez a gesztus túlmutat mindkettőjük munkaköri leírásán. Minthogy Ordass továbbra is szinte kizárólag Horváth Jánoson keresztül tartotta a kapcsolatot az állammal⁵² (még a lelkészletartóztatások ügyében is mindig hozzá fordult közbenjárásért, hiába nem tartozott az az egyházügyi hivatal elnökének hatáskörébe), logikusnak tűnik a következtetés, hogy fölsőbb állami helyeken nagyrészt Horváth János alakította ki az Ordassal kapcsolatos – pozitívnak mondható – képet, amelynek köszönhetően Ordass ilyen sokáig élvezte az állam jóindulatát. E jóindulatról árulkodik többek közt az, hogy Horváth februárban Ordass Lajost fölkerlte arra, hogy vállalja a közvetítő szerepet az állam és a római katolikus, illetve a református egyház között,⁵³ de az az egyébként Ordass fölháborodását kiváltó megnyilvánulás is, miszerint Horváth (és Túróczy) április 11-én arra akarták rábeszélni

46 Április 3-án még Ordass vejét, Sára lányának férjét, Czellecz Zoltánt is letartóztatták, de őt másnapra már szabadon is bocsátották.

47 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (39. jz.), 629.

48 Kifejtve lásd Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (39. jz.), 605–615.

49 *Ordass Lajos naplója* 1957. febr. 4.

50 *Ordass Lajos naplója* 1957. márc. 29.

51 *Ordass Lajos naplója* 1957. ápr. 26., szept. 19.

52 Illetve a megbeszéléseken több ízben jelen volt Miklós Imre elnökhelyettes, későbbi elnök is; lásd pl. *Ordass Lajos naplója* 1957. jan. 11.

53 *Ordass Lajos naplója* 1957. febr. 12. Ordass vállalta is a feladatot, egy alkalommal még Grósz József kalocsai érsekkel is leült beszélgetni. Lásd *Ordass Lajos naplója* 1957. febr. 18.

Ordass, hogy hívjon össze egy zsinatot, ahol őt érsekké választhatnák.⁵⁴ Az állam megpróbálta lekenyerezni Ordass, nem pénzzel, hanem egy – ateista ember füleinek – díszesen csengő egyházi címmel.

Az első nagyobb összezördülések és a bizalom megingása nyáron következett be, amikor június végén Horváth János szabadságra ment, és Ordassnak be kellett érnie Grnák Károllyal, akit az egyházügyi hivatalban az evangélikus ügyek intézéséért tettek felelőssé. Ordass a naplójában a következő sommás véleményt fogalmazza meg Grnákról: „Grnák teljesen műveletlen ember és úgy látom: fejébe szállt a hatalom-tudat. Gyógyíthatatlan baj. Az az előérzetem, hogy emiatt az ember miatt még igen sok kellemetlenségem lesz.”⁵⁵ Az ellenszenv kölcsönös volt. Grnák egy július 22-én (vagyis az egyetemes közgyűlések után) az elnöknek írt jelentésében annak ad hangot, hogy szerinte Ordass (és Keken) visszaél az állam lojalitásával, sok esetben az állam megkérdezése nélkül cselekszik,⁵⁶ túlhangsúlyozza a politikai függetlenséget, nem dicséri eléggé az államot, a „haladó” gondolkodású lelkészeket perifériára szorítja (például Grünvalzsky Károlyt) s még az Evangélikus Életbe is csak nagyon nehezen tudnak betetetni békepartí (a kormányt magasztaló) cikket, ha pedig mégis, abba is bele kell nyúlni, egyes részeket ki kell húzni. Javaslatként azt terjeszti Horváth elébe, hogy beszéljen Ordass fejével, és ezentúl kevesebb engedményt adjanak neki, s ha a helyzet nem változik, Kekenek meg kell tiltani a minneapolis-i kiutazást.⁵⁷

Ordass Lajos bizalma Horváthtal kapcsolatban ugyan még mindig nem rendült meg, sőt kifejezetten örült annak, amikor július végén Horváth végre visszatért a szabadságáról, de Horváth távollétében, helyetteseinek viselkedése kapcsán⁵⁸ beláthatott az egyházügyi hivatal kulisszái mögé, ahol igencsak ismerős, 1948-hoz kísértetiesen hasonlító légkörrel találkozott. Szeptemberre pedig teljesen egyértelművé vált az, aminek ellenkezőjében Ordass addig reménykedett, hogy Horváth helyetteseinek hangvétele nem (pusztán) személyiségükből fakad, hanem az állam (újból) megváltozott koncepcióját jelzik.

Kellemetlen elvárások

Az olyan mézesmadzagnak szánt gesztusok mellett, mint az érsekké választás fölvetése, az egyházügyi hivatal Ordass felé kellemetlen elvárásokat is támasztott, amelyek szintén hozzájárultak a bizalom megrendüléséhez. Az állam részéről azért, mert Ordass nem az elvárt lelke-

54 Ordass Lajos naplója 1957. ápr. 11.

55 Ordass Lajos naplója 1957. jún. 22.

56 „Az utóbbi hetekben nem nagyon beszél meg a Hivatallal problémákat”. MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-1/1957. *Elgondolások az evangélikus egyházzal kapcsolatban* 1957. júl. 22.

57 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-1/1957. *Elgondolások az evangélikus egyházzal kapcsolatban* 1957. júl. 22.

58 Grnák egy esetben Fürst Ervin orosházi lelkészt – aki ellen a helyi sajtó támadásokat intézett – berendelte magához, Ordass érdeklődésére pedig, hogy ez miért történt, nem volt hajlandó válaszolni, s megtagadta Ordass azon kérését is, hogy ő is jelen lehessen a tárgyaláson. Lásd Ordass Lajos naplója 1957. júl. 3.

sedéssel, sőt teljesen kelletlenül, ímmel-ámmal teljesítette ezeket, Ordass részéről pedig azért, mert e követelések veszélyeztették az egyház politikamentességére vonatkozó törekvését.

Erőltették többek között, hogy az evangélikus egyház is alakítsa meg az Országos Béketanács Evangélikus Egyházi Bizottságát. Erre végül is 1957. április 3-án került sor. Itt már az elnökségbe be kellett venni Vető Lajos egykori püspököt is és több „haladó” lelkészt. Igaz, azért túlsúlyban voltak az egyházi megújulás hívei, a tanács tényleges vezetője, ügyvivő lelkésze pedig Keken András lett.⁵⁹ Ordassnak kezdettől fogva kételyei voltak a béketanács szándékait illetően, hiszen az intézmény korábban is a szocialista állam melletti egyházi elköteleződés kinyilvánításának, a békepapi mozgalomnak a színtere volt: „Az az érzésem, hogy meggyőződésünk elleni munkára akarnának befogni minket, olyan követelésekkel, melyek csaknem elviselhetetlenek. Aggályokkal vagyok tele.”⁶⁰ A félelem nem bizonyult alaptalannak. Minthogy az evangélikus egyház csak úgy volt hajlandó részt venni a béketanács munkájában, hogy kinyilatkoztatta, miszerint egyedül hitbéli meggyőződésükkel egyező ügyekben vesznek részt, távol tartva magukat a politikától, júliusban Keken Andrászt már azzal fenyegette a béketanács vezetősége, hogy hamarosan újból elveszítheti lelkési állását.⁶¹

Hasonlóan erőltette az állam, hogy Ordass vegyen részt a Hazafias Népfront működésében. Ordass mindössze három ülésen volt hajlandó részt venni,⁶² a másodikon, július 29-én, föl is szólalt, amiért Münnich Ferenc lehurrogta.⁶³

Ordasst az egyházügyi hivatal arra is rábeszélte, hogy vállalja el a májusban újra beinduló, hosszan szünetelő *Hungarian Church Pressnek*, a magyar protestáns sajtótájékoztató folyóiratnak a kiadói tisztségét.⁶⁴ A püspök ezt is csak fenntartásokkal vállalta el: tartott tőle, hogy a lap politikai propaganda színterévé válik.

Miután a református egyházban 1957. áprilisában „helyreállt a rend” (visszarakták a vezetésbe a rendszerhű elemeket), az egyházügyi hivatal az ökumenikus együttműködést is aktívan

59 EOL II/2. *Egyetemes presbitérium 1861–1995, Egyetemes Tanácsülések 1957.* 1957. július 9.

60 *Ordass Lajos naplója 1957.* máj. 6.

61 *Ordass Lajos naplója 1957.* júl. 8.

62 Vö. Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)...* (39. jz.), 636–638; *Ordass Lajos naplója 1957.* márc. 18., júl. 9., okt. 17., okt. 21.

63 Bár Ordass püspök önéletrajzában úgy nyilatkozik, hogy Münnich Ferenc viselkedése után többé nem ment el a Hazafias Népfront üléseire, naplója tanúsága szerint egyszer mégiscsak kivételt tett, október 21-én. Ordasst 1957. őszén még a népfront elnökségébe is beválasztották. Erről életrajzában így nyilatkozik: „Később – hozzájárulásom nélkül – beválasztottak az országos elnökség tagjai sorába, de többé nem jelentem meg közöttük.” A napló szerint ez sem egészen állja meg a helyét. Az igaz ugyan, hogy jobb belátása ellenére, de mégis az ő hozzájárulásával választották meg: „Később Miklós Imre jelentkezett beszélgetésre. A »Hazafias Népfront«-ba az elnökségbe akarnak beválasztani. Főlsorakoztattam ellenvetéseimet és ezek során elmondtam egyházunkat ért sérelmeink egy részét is. Az utóbbiakról azt ígérte, hogy orvosolják őket, ellenvetéseimre minden ponton megnyugtató feleleteket adott. Könnyen adta. Szokásos módon adta. A legnehezebb pont az volt, hogy Hamvas Endre és Bereczky Albert már tagok, csak az evangélikus egyház tartózkodik. Beleegyező választ adtam, – azaz a főntartással, hogy ha szabad véleménynyilvánításomban bármikor is megakadályoznak, akkor lemondok és akkor nem lesz joguk ezt félremagyarázni” (*Ordass Lajos naplója 1957.* okt. 17.).

64 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)...* (39. jz.), 639.

szorgalmazni kezdte. Kitalálták, hogy a két egyház indítson egy békefolyóiratot, továbbá azzal traktálták Ordass-t, hogy alakítsák meg a reformátusokkal karöltve az ökumenikus tanácsot,⁶⁵ illetve – szintén az ökumené jegyében – Ordass és Vető Lajos vegyenek részt két külföldi, ökumenikus konferencián: Pozsonyban és a dániai Liselundban.⁶⁶

A minneapolis-i út

Az egyetlen külföldi konferencia, amelyre nemcsak az állam, hanem Ordass is nagy várakozással tekintett, a minneapolis-i (USA) volt – igaz, ezt is megelőzte egy kevésbé kívánt előkonferencia Salzerbadban (Ausztria), amelyre a pozsonyi és a liselundi között került sor –, ahol 1957 augusztusában rendezte meg a Lutheránus Világszövetség a harmadik nagygyűlését, s ahová a magyar delegációt maga Ordass Lajos vezette, sőt, Carl E. Lund-Quist, az LVSZ főtitkára és Mogens Zeuthen, a szövetség kisebbségügyi titkára február eleji magyarországi látogatásukkor Ordass Lajost kérték föl, hogy a gyűlés nyitó istentiszteletén ő tartsa az igehirdetést.⁶⁷ Ordass nagyon várta ezt a konferenciát – ahol a világszövetség még alelnökének is megválasztotta –, hiszen egyrészt rég nem látott külföldi barátaival találkozhatott, másrészt részt vehetett egy minden szempontból épületes és lelkiekben gyarapítóknak ígérkező eseményen, kiszakadva az itthoni, egyre nyomasztóbb légkörből.⁶⁸ Naplófeljegyzéseiből egyértelműen kiténik az a fölszabadult lelkesedés, amely lelkiállapotát a több mint egy hónapos út (1957. július 27. – szeptember 9.) során jellemezte, de – még az út előtt – az a félelem is, hogy az állam az utolsó pillanatban meggondolja magát és megtiltja a kiutazást. A fent részletezett kényelmetlen követeléseket (pl. a liselundi és a pozsonyi utat) többek között azért vállalta, hogy minneapolis-i útját ne hiúsítsák meg.

Érdemes föltennünk a kérdést, vajon az állam miért engedte meg, sőt szorgalmazta a minneapolis-i utat, illetve kiszélesítve a kérdést, miért küldte el Ordass-t négy külföldi konferenciára, amelyből hármat ráadásul a „kapitalista” világban tartottak, sőt a minneapolis-i a „legimperialistább” Egyesült Államokban.

A válasz megadásához támpontul Jan Michalko csehszlovák teológiai dékán levele szolgál, amelyet a csehszlovák államnak írt, és amelyben amellet érvel, hogy miért küldjön a csehszlovák evangélikusság is delegációt Minneapolisba. Minthogy Michalko érvelése meggyőző volt a csehszlovákiai kormány számára, amely Magyarországhoz hasonlóan szintén a szocialista blokk országa volt, ezért Michalko érveit támpontnak tekinthetjük a magyar állam indokainak vizs-

65 Ez 1957. július 6-án meg is történt. Lásd *Ordass Lajos naplója* 1957. júl. 6.

66 Ordass pozsonyi és liselundi útjára 1957. május 17. és június 6. között egyhuzamban került sor. A konferenciákról való összegző véleményét Ordass önéletrajzában így fogalmazza meg (*Önéletrajzi írások [folytatás]*... [39. jz.], 655): „Valamikor talán egész korunkat a végtelen és legtöbbször egészen értelmetlen konferenciák korszakának nevezik majd.”

67 Lásd Isó: *Ordass Lajos*... (4. jz.), 53–54.

68 Az utazás részleteihez lásd Isó Gergely: Ordass Lajos az 1957-es minneapolis-i világyűlésen III. *Keresztyén Igazság, Új folyam*, 2015. 2. sz. 16–38.

gálatakor.⁶⁹ Leveléből arra következtethetünk, hogy a szocialista államok egyházpolitikájának egyik legfontosabb motivációja az volt, hogy az egyes nemzetközi egyházi világszervezetekbe, azok vezető testületeibe saját, megbízható embereiket ültessék, törekedve arra, hogy egyrészt belelássanak e szervezetek belügyeibe, másrészt, hogy minél inkább a szocialista érdekeknek megfelelően alakuljon a működésük. A magyar államnak mindezen felül a rendkívül ellenséges nemzetközi helyzetben (1956 ügye folyamatosan az ENSZ napirendjén volt) nagy szüksége volt a külföldi kapcsolatok építgetésére, Ordass pedig minden szempontból megfelelt a feladatnak. Egyrészt, mert – mint láthattuk – főképp Horváth révén, a Grnákkal való súrlódások ellenére is, egyelőre élvezte az állam jóindulatát, másrészt pedig Ordass hatalmas népszerűségnek örvendett külföldön, továbbá kiterjedt külföldi kapcsolatokkal és a világ evangélikusságának berkein belül igen befolyásos barátokkal is rendelkezett. Ráadásul Ordassnak komoly esélyei voltak arra, hogy tekintélyes pozíciót szerezzen a világszövetség vezetőségében, s végül tényleg meg is választották a világszövetség alelnökének, állítólag azzal a céllal, hogy a következő nagygyűlésen már elnöknek választhassák meg.⁷⁰

Mi mással reprezentálhatta volna tehát jobban azt az állam, hogy Magyarországon szabadság van és népakarat, mint hogy kiküldenek a világnak – szocialista szempontból éppen – az ellenpólusára egy olyan személyt, aki megjárta Rákosi börtöneit, s aki ezért a nyugatiak előtt is hitelesen nyilatkozhat a magyar államvezetés érdemeiről?⁷¹

Ordass és az állam kapcsolatának értékelése

A minneapolis-i út szimbolikus határkőként zárja le azt az időszakot, amely Ordass Lajos püspök és a kommunista pártállam viszonylag harmonikusnak is mondható együttműködését fémjelzte. Amerikából hazatérve ugyan még néhány hétig nem került sor kenyértörésre, de már a novemberben megkezdődő tárgyalásokat megelőzően is érződött a kítőrni készülő konfliktus.

Mindazonáltal – mielőtt rátérnénk ennek a főlázolásához – fölmerül a kérdés, hogy az eddigi események tükrében vajon mi lehetett az oka, hogy ez az együttműködés ilyen sokáig – közel egy évig – kitartott, sőt, mi az oka, hogy egyáltalában létrejött.

Azt láthattuk, hogy mindez abban az alapvető fölfogásbeli különbözőségben gyökeredzik, amelyet Ordass és a kommunista diktatúra az egyház és állam harmonikus kapcsolatáról gondolt. A kommunista pártállam alapvető fölfogása az egyházakról az volt, hogy azok a reakció melegágyai, állandó veszélyforrások a marxista ideológián alapuló ateista állam számára. Röviden szólva ellenségek. Olyan ellenségek, amely megfelelő állami kontroll alatt megtörve kiváló eszköznek is bizonyulhatnak az állam érdekeinek és koncepciójának megvalósítására. A

69 A levelet lásd MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 7. doboz, E-257-4/1957. *Jelentés a Lutheránus és Evangélikus Világszövetség minneapolis-i (USA) 3. nagygyűlésének (1957. aug. 15–25.) előkészületeiről és programjáról*; a levél bemutatását pedig lásd Isó: Ordass Lajos... (4. jz.), 58–59.

70 Mirák Katalin (szerk.): *Egyházvezetők 1. Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 356. / Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990, 2./

71 Lásd Isó: *Ordass Lajos...* (4. jz.), 60.

pártállam szemében tehát a harmonikus együttműködés alapja az, ha az egyház teljes körűen az állam szolgálatába áll, vagyis kész mindig híven kiszolgálni az állam pillanatnyi politikai céljait, koncepcióját. Ha tehát az állam épp szabadabb légkört biztosít, akkor abban a szabadabb légkörben kell kiszolgálni a politikai koncepciót, ha szorosabbra vonja a gyeplőt, akkor pedig abban kell kezes báránynak lenni. Ezt az állam igényeinek kritika nélküli kiszolgálására vonatkozó elvárást bizonyította a békemozgalomban és a Hazafias Népfrontban való aktív részvétel erőltetése, illetve az az elvárás, hogy Ordassnak képviselnie kellett volna külföldi útjain a magyar állam politikai céljait.

Ordass Lajos teológusként elsősorban teológiai alapon közelítette meg az egyház és az állam viszonyát („»Adjátok meg tehát a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené.«” [Mt 22,21]). Szerinte a két fél közötti kapcsolat akkor működik jól, ha kölcsönösen nem szólnak bele a másik dolgába. Ahogyan láthattuk, Ordass végig törekedett a politikamentességre, cserébe viszont azt tartotta helyesnek, ha az állam sem szól bele egyháza szabad, belső működésébe. Vannak persze közös ügyek, ezeket azonban egyenrangú felekként kell intézniük.

Ordass és az állam együttműködése tehát tulajdonképpen az állam politikai koncepcióváltásának köszönhető. Ez a koncepció ugyanis átmenetileg találkozott Ordass általános, az egyház és az állam kapcsolatára vonatkozó elvével. Ez a politikai koncepció akkor alakult ki, akkor változott abba az irányba, amely az együttműködést eredményezte, amikor arra volt szükség, hogy az állam bizonyítsa, hogy törekszenek a múlt „hibáinak” kijavítására. Ennek köszönhető Ordassnak még a forradalom kitörése előtti rehabilitálása, illetve hogy az új koncepció szellemében nemkívánatosra váló vezetők (pl. Dezséry László) helyett Ordass Lajossal kezdtek el tervezni (szintén már a forradalmat megelőzően). S minthogy a forradalom leverése után az új kormánynak a kis evangélikus egyháznál fontosabb helyeken kellett állásait megerősítenie, ezért az evangélikus egyház élén álló, az állam jóindulatát a forradalmat megelőzően is élvező Ordassnak engedte, hogy a maga belátása szerint intézze az egyház ügyeit. E miatt a forradalom előtt is bírt jóindulat miatt volt lényegtelen, hogy Ordass a szabadságharc napjaiban lett püspök. Sőt, az állam talán épp örült is annak, hogy ha más téren nem is, de ebben a kérdésben az elképzelései szerint alakulnak az események.

Minthogy az állam részéről Horváth János tartotta folyamatosan a kapcsolatot Ordassal, ezért valószínűleg nagyrészt neki köszönhető, hogy a pártállam Ordass irányába jóindulattal viseltetett. Ennek kialakulása tehát – úgy vélem – az Ordass és Horváth között fennálló, bizarr módon szinte barátinak nevezhető kapcsolatnak köszönhető. Ordass egyértelműen félreismerte Horváthot: udvarias, megértő stílusát, készségességét – naivan – jó darabig úgy értelmezte, hogy Horváthtal egy hullámhosszon vannak az egyház és állam kapcsolatára vonatkozó elvek kapcsán, és ezért – mindaddig, amíg nem vált egyértelművé az ellenkezője – emiatt a félreértés miatt úgy látta, az állammal együtt lehet működni. Horváthra vonatkozóan nehezebb levonni ilyen következtetéseket. Egyrészt, mert esetében nem áll rendelkezésünkre napló (legalábbis nem tudni róla), másrészt, mert Horváth személyiségét, vezetői egyéniségét csak a teljes életútját és főképp ÁEH-elnöki tevékenységét bemutató elemzés birtokában ismerhetnénk meg,

ilyen elemzés viszont a mai napig nem készült. Hogy azért viselkedett Ordassal kedélyesen, hívta meg vendégségbe, kínálta meg jól csengő pozíciókkal (ld. érseki rang), mert azt hitte, hogy ekképp lekenyerezve Ordasst, a markában tudja tartani, és irányítani tudja őt, s ezáltal majd mindig kiszolgáltatja vele az aktuális politikai koncepciót, vagy ténylegesen úgy vélte, hogy „Ordass a szocializmus híve”⁷²: nem tudhatjuk biztosan. Mindenesetre azt, hogy az Ordassal való állami együttműködés elsősorban Horváth jóvoltából jöhetett létre – amely mögött az Ordass iránti személyes szimpátia is megsejthetőnek tűnik –, állambiztonsági források is megerősítik.⁷³ Az viszont bizonyos, hogy az állam – legalábbis 1957 augusztusáig – Ordasst a saját sakkfigurájának tekintette, s ez valószínűleg leginkább Horváth Jánosnak volt köszönhető.

”

Március 8–9-én, mint ének- és liturgiaügyi bizottsági tag, be voltam híva az énekeskönyv-szerkesztő bizottság utolsó két ülésére. ... nyélbe ütődött az énekeskönyv végleges formája. ... csodálatos szép lett. Van abban minden, amire szüksége van a hívónek. Van benne egy gyónórend is, amit visszakérőleg megküldök neked. Ketten verekedtünk érte Próhlével, a többiek nem akarták bevenni. Érveltem azzal, hogy folyton beszélünk az önvizsgálatról, de soha nem adtunk híveink kezébe semmit, amivel megmutattuk volna, hogyan kell önvizsgálatot tartani. Agyonütöttük a gyónást, pedig az megvan még hitvallási irataink szerint is. (In: Thurnay Béla–Thurnayné Schulek Vilma (szerk.): *A te igéd igazság. Botta István lelkész szolgáló élete és munkássága*. 196)

72 Horváth ugyanis állítólag még 1957 őszén is – pedig ekkor már ismét hangjára talált Ordass ellenzéke, mind egyházi, mind állami körökben – olyan kijelentéseket tett, hogy „Ordass a szocializmus híve”. Lásd Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) O-13599/2. *Evangélikus egyházi reakció* 26–28. „Győri Vilmos” jelentése (1957. nov. 14.).

73 Az egyházi baloldal beépített ügynökei által a belügyminisztériumnak tett jelentések a fönt kialakított képet támasztják alá, jóllehet a jelentéseket kellő forráskritikával kell kezelni, hiszen az ügynökök gyakran túloznak, saját karrierjük alakulása érdekében pedig nem egyszer ferdítenek. Ezért fontos visszacsatolásnak tekinthetőek a jelentésekhez fűzött tartótiszti megjegyzések. A „haladók” jelentéseikben rendszeresen panaszkodnak az egyházi hivatal vezetőségének hozzáállására, amely hagyta, hogy Ordassék kiszorítsák őket az egyházi vezetésből. A tartótiszti megjegyzések pedig több ízben helyeslően elismerik az ügynöki jelentésekben az egyházi hivatal és konkrétan Horváth János felé megfogalmazott kritika helyességét. Mindez egy, a belügyminisztérium és az egyházi hivatal vezetői közötti konfliktus létezését is sejteti, ennek föltárásához azonban még további kutatások szükségesek. A Horváth-féle vezetéssel kapcsolatos kritikus hangok megfogalmazásához példának ld. ÁBTL O-13599/2. *Evangélikus egyházi reakció* 26–28.: „Győri Vilmos” jelentése (1957. nov. 14.), ÁBTL O-13599/2. *Evangélikus egyházi reakció* 30.: „Papp István” jelentése (1957. nov. 21.), ÁBTL O-13599/2. *Evangélikus egyházi reakció* 34–35.: „Papp István” jelentése (1957. dec. 17.), ÁBTL 3.1.5 O-13599/2. *Evangélikus Egyházi reakció* 10.: „Veres” jelentése (1957. aug. 3.), ÁBTL 3.1.5 O-13599/2. *Evangélikus Egyházi reakció* 22–24.: „Veres” jelentése (1957. nov. 10.), ÁBTL 3.1.5 O-13599/2. *Evangélikus egyházi reakció* 20–21.: „Karcis” jelentése (1957. dec. 27.).

Thurnay Béla – Thurnayné Schulek Vilma (szerk.):

A te igéd igazság.

Botta István lelkész szolgáló élete és munkássága.

Budapest, 2016, Budapest-Kelenföldi Evangélikus

Egyházközség, 477 o.

Eleinkre emlékeznünk kötelességünk, különösen, ha olyan személyekről van szó, akik a mai fiatalok számára elképzelhetetlenül nehéz körülmények között éltek és dolgoztak, és így bizonyították be, hogy ott és akkor is lehetett Istent szolgálni és gyülekezetet építeni. A Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség már megjelentetett egy könyvet Kendeh György lelkészről, most a vele egy időben dolgozó Botta István életútját és munkásságát feldolgozó könyvre került sor.

Botta István meghatározó jelentőségű lelkésze volt egyházunknak, s ezen belül különösen is a kelenföldi és a tordasi gyülekezeteknek (annak ellenére, hogy Kelenföldön „csak” másodlelkész volt). Jómagam a kelenföldi ifjúság tagjaként ismertem őt meg. Annak az ifjúságnak tagjaként, mely mint *Pista bácsi ifjúsága* minden évben találkozik, s ezen az összejevetelen most ősszel is mintegy 60 fő volt jelen. (Gondoljuk csak meg: Botta Istvánnak felsőbb parancsra 1958 végén, azaz csaknem 60 éve kellett elhagynia a kelenföldi gyülekezetet!)

Nehéz időkben került Kelenföldre, hisz 1950-ben Kendeh Györgyöt, a gyülekezet parókus lelkészét előbb internálták, majd családjával együtt kitelepítették, s utódja inkább akart megfelelni a felsőbb egyházi (=állami) szervek elvárásainak, mint a gyülekezetet szolgálni. Így Botta István feladata lett Kendeh György pótlása is. De a szokásos lelkészi feladatokon kívül a kitelepítettek segítségét is ő vállalta. (A kitelepítettekkel állandó kapcsolatot tartott, s emellett például egy brigád az ifjúságból mindig készen állt, hogy azok holmiját, akik megkapták a kitelepítésről szóló döntést, 24 órán belül biztonságba helyezze.) Kiemelkedően sokat foglalkozott a fiatalok közösséggé kovácsolásával. Valamennyiünknek egész életre szóló élményei maradnak az általa szervezett programok, nyári táborok stb.

Kivételes intellektusa és munkabírása ezen felüli munkák elvégzésére is alkalmassá tették, így többek között egyházzenevel, egyháztörténeti kutatásokkal is foglalkozott. Számunkra nagy élményt jelentettek a Kelenföldön bevezetett *vesperák* (ezek tartalmát az általa összeállított füzetek tartalmazták), a régi énekek újra közkinccsé tétele (ezeket Kelenföldön énekeltük először, de ezek kerültek be az *evangélikus énekeskönyv* ugyancsak Botta István által szerkesztett *Új részébe*). 1956–57-ben, amikor kelenföldi szolgálata mellett a sajtóosztály vezetője is volt (alig egy év adatott neki erre), felvirágoztatta azt. Tudományos kutatásainak eredményeit a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében (és sajnos nem a Magyaror-

szági Evangélikus Egyházban) ismerték el, így az Akadémiai Kiadónál jelenhettek meg Melius Juhász Péterről és Huszár Gálról írott könyvei.¹

Botta Istvánnak képességei, teljesítménye alapján egyházunk legfelső vezetésében lett volna helye. A politikai rendszer és az azt kiszolgáló egyházvezetők bűne, hogy e helyett családját tyúktenyésztésből ellátó falusi lelkészként kellett dolgoznia, s több elismerést kapott a tudományos szférától, mint egyházától. Amit ilyen körülmények között tenni tudott, mégis sokunk számára életre szóló útravaló.

Ennek a lelkésznek állít emléket a Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség által kiadott könyv, mely hét fejezetet tartalmaz.

Az első (15–91. old.) ismerteti Botta István életútját. Itt olvashatunk fiatal éveiről, a teológuskoráról, az egyházi szolgálatba lépéséről, a háborús évekről, az óbudai szolgálatáról s az életút legjelentősebb állomásairól, a Kelenföldön és Tordason töltött évekről.

A második fejezet (93–202. old.) néhány írását közli, ezek között találhatunk igehirdetéseket, meditációkat, imákat, tanulmányokat éppen úgy, mint a *matutinum* és a *vespera* istentiszteleti rendjének leírását, vagy kitelepí-

Pista bácsi ifjúsága minden évben találkozunk

tett lelkésztársának (Kendeh Györgynek) írott leveleit.

Még a Botta Istvánt ismerőknek is meglepetés a harmadik fejezet (203–330. old.) tartalma. Ebben az általa írt – sajnos, be nem fejezett – regény egyes töredékeit olvashatjuk.

A negyedik fejezet (331–431. old.) a rá emlékezők rövid írásait tartalmazza. Ezekből is kiolvasható, hogy Botta István milyen rendkívüli hatást gyakorolt a gyülekezeti tagokra.

A méltatásokat és a bibliográfiai adatokat közlő ötödik (433–441. old.) és hatodik (443–459. old.) fejezetet követően a könyvet Thurnay Béla köz- és egyháztörténeti összefoglalója (461–477. old.) teszi teljessé és a későbbi korokban élők számára könnyebben érthetővé.

Külön csemege a könyv DVD-melléklete. Ezen maga Botta István beszél életéről, munkásságáról. A kérdező, a beszélgetőtárs pedig nem más, mint Kendeh György.

A könyvet 2016. december 14-én mutatták be a Budapest-Kelenföldi Egyházközség tanácstermében. Ez alkalommal Gáncs Tamás igazgató lelkész és Szepesfalvy Ákos felügyelő bevezető

szavai után Fabiny Tamás püspök emlékezett Botta István életére és munkásságára, majd Thurnay Béla szerkesztő mutatta be a csaknem ötszáz oldalas kötetet. Méltatta Botta István munkásságát Nagy Gábor, aki diplomamunkáját

A szokásos lelkészi feladatokon kívül a kitelepítettek segítségét is ő vállalta.

róla írta, és Hubert Gabriella, aki az MTA Irodalomtudományi Intézetében végzett munkáját értékelte.

1 Melius Péter ifjúsága. *A magyarországi reformáció lutheri és helvét irányai elkülönülésének kezdete.* Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó. /Humanizmus és reformáció, 7./; Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1575). Budapest, 1991, Akadémiai Kiadó. /Humanizmus és reformáció, 18./

A kelenföldi gyülekezet tartozott Botta Istvánnak e könyv kiadásával. Tudnunk kell azonban: nem eleinknek van szükségük az utólagos elismerésre. Nekünk és a mi utódainknak fontos, hogy példaként tekinthessünk rájuk. Ahogy Fabiny Tamás püspök úr mondotta a könyv bemutatóján: „Beszélj el fiadnak, miért nem tartottál igényt rehabilitálásra. Az ugyanis a becsület helyreállítását jelenti, amit viszont te soha nem veszítettél el. Ezért beszélj el fiadnak, hogy nem elégtételre, hanem a sebek begyógyítására van szükség. Ezt pedig csak Krisztus szeretetében érhetjük el.

Ha mindezt elbeszéljed fiadnak, akkor biztos akad egy olyan közösség, amely megbecsüli munkádat, és mindazok fáradtságát, akik hozzád hasonlóan elhagyatottságukban sem voltak egyedül. Ez a közösség megbecsüli a múltját, őrzi a béresekkel dacoló pásztoraik emlékét oly módon is, hogy megjelenteti a gyülekezet történetét, emléktáblákat állít, vagy éppen könyvet ad ki. Mindezt azért teszik, mert ők is sok mindent el akarnak beszélni fiaiknak és unokáiknak.”²

Tolle, lege!

A kelenföldi gyülekezet tartozott Botta Istvánnak e könyv kiadásával.

”

„Még egy érdekes hír virágvasárnapról. Jellemző példa arra, hogy az embernek mindig csalódnia kell. Előző héten jön Schulek Tibor, és mondja, hogy nem volt körlevél-felolvasás nálunk, holott a reformátusoknál és a katolikusoknál volt. Mi az oka? Mondom neki, hogy talán okoskodnak a püspökök. Leközölték az Ev. Életben és ezzel el van intézve. Ez egyszer lepipáltuk a többi felekezetet. Csalódtam. A többiek egy közönséges vasárnapra tették, a mieink nagy ünnepen csináltak vele felhajtást. Sok helyen botrányba fulladt, nálunk is. Én voltam kiírva prédikálni, és Danival megbeszéltük, hogy nem olvassuk fel. Aztán Békés Jóska elkérte virágvasárnapot offertóriummal együtt a rákoscsabai gyülekezeti házépítés céljaira. Én maradtam nyolckor, nem olvastam fel a körlevelet. Tizenegykor azonban ő felolvasta kihagyás nélkül. Volt abban minden a „felszabadulás valóságos felszabadulás volt”-tól az atomfegyverig és a német militarizmus elleni harcig. Alighogy elkezdte, a 250 körüli emberből 90-100 egyszerre felállt és kivonult. A többi egyszerre náthás és köhögős lett. Botrány volt. Még Muncz is szidta a püspököket, és Havas megállapította, hogy egy szemináriumi hirdetést a pártban okosabban fogalmazznak. (uo. 199–200)

2 <http://www.evangelikus.hu/te-iged-igazsag-botta-konyvbemutato?language=hu> (letöltve 2017. február 20-án)

Zusammenfassung

Die Kirche feiert ihren Geburtstag zu Pfingsten und lebt ihr Leben nach Pfingsten. Sie braucht von dem Heiligen Geist immer wieder begeistert zu werden. So stellt **Olivér Joób** in dem Monat von Pfingsten in seiner Predigt die Frage, wozu uns der (Heilige) Geist bewegt, und spricht über die Freudenbotschaft, dass der Heilige Geist uns zu Christus führt und so macht er uns zu Christen.

Wir bringen zwei Studien in unserer heutigen Nummer. In beiden geht es um aktuelle Themen des Jahres. **József Tubán** überlegt um das 500. Jubiläum der Reformation in seiner Arbeit: *Jubiläum und Kairos. Welche Lehren der Reformation halten wir heute für am meisten wichtig und aktuell?* darüber nach, was unsere Kirche von der lutherischen Reformation erhalten hat? **Gergely Isó** ruft anlässlich des 60. Jahrestages der kirchlichen Ereignisse 1957 die damaligen Begebenheiten wach. Der Titel seines Studiums ist: *Die Neuorganisation der Kirche*.

Die Gemeinde von Kelenföld hat zur Erinnerung ihres ehemaligen Pfarrers István Botta ein Buch veröffentlicht. Dieses Buch wird von Dr. **Domokos Kotsis**, Mitglied der Gemeinde und der ehemaligen Jugendgruppe von István Botta vorgestellt. In unserer Zeitschrift veröffentlichen wir auch einige Auszüge aus den Briefen von István Botta.

Wir wünschen unseren Lesern gesegnetes Lesen, viele neue Informationen und frische Begeisterung!

Summary

The church celebrates its birthday at Pentecost and lives its life following Pentecost. It needs the enthusiasm and liveliness from the Holy Spirit again and again. That is why **Olivér Joób** puts the question in the month of Pentecost: *what does the Spirit make us do?* The sermon is about the good news of the Holy Spirit leading us to Christ and making us Christ followers, that is Christians.

We bring you two studies, both very topical in this year. **József Tubán** in his work titled *Anniversary and Chairos. What do we take as the most eternal message of the Reformation today?* looks at the question of what our church received through Luther's Reformation on the occasion of the 500th anniversary. And **Gergely Isó** brings us the church events of 1957 on the 60th anniversary of the year. The title of his study is *Reorganizing the Church*.

The congregation of Kelenföld published a book on its early pastor, **István Botta** to commemorate him, which is presented by **Domokos Kotsis PhD**, a member of the congregation and a once member of István Botta's youth group. We also bring some parts of the book in our periodical.

We wish our readers blessed reading and lots of new and inspiring information!

E számunk szerzői

Isó Gergely történész, doktorandusz - Veszprém

Joób Olivér ny. lelkész - Unterengstringen (Zürich), Svájc

Dr. Kotsis Domokos matematikus, informatikus - Budapest

Tubán József lelkész - Csorna

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Vádirat (korrajz)	50,-
Ordass L.:	Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956–57)	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Útravaló	2500,-
Giertz Bo-Ordass:	Hitből élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja)	250,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írasmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról	900,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rözse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Iltzs J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-
Ordass L.:	A keresztfá tövében	1100,-

A keresztyén igazság előfizetési díja: 1700 Ft. Külföldre 15€. Egy szám ára 450 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítását vállalja a Huszár Gál könyvesbolt (1054 Budapest, Deák tér 4. Telefon: 1 / 266-6329)

Tartalmi összesítő

Az egyház pünkösdkor ünnepli születésnapját és pünkösd után éli életét. Mindig újra szüksége van a Szentlélek lelkesítésére. Ezért pünkösd hónapjában **Joób Olivér** azt a kérdést teszi fel igehirdetésében, hogy *mire indít a Lélek*, és arról az örömhírről szól, hogy a Szentlélek vezet el bennünket Krisztushoz és tesz krisztusivá, azaz keresztyénné.

Két tanulmányt közlünk mai számunkban. Mindkettő aktuális téma ebben az évben. **Tubán József**: *Jubileum és kairosz. Mit tartunk a reformáció legmaradandóbb üzeneteinek ma?* című munkájában a reformáció 500. évfordulóján gondolkodik el arról, hogy mit is kapott egyházunk a lutheri reformáció által. **Isó Gergely** pedig az 1957-es egyházi események 60. évfordulóján eleveníti fel számunkra az akkor történeteket. Tanulmányának címe: *Az egyház újjászervezése*.

A kelenföldi gyülekezet egykori lelkésze, *Botta István emlékére* a közelmúltban könyvet adott ki. Ezt a könyvet mutatja be **dr. Kotsis Domokos** a kelenföldi gyülekezet, és Botta István egykori ifjúságának tagja. Folyóiratunkban néhány részletet is közlünk Botta István leveleiből.

Áldott olvasást, sok új információt és friss lelkesedést kívánunk Olvasóinknak!